

Examining the category of anxiety in the collection of stories " Namāzkhane-ye Kuchak-e Man " by Houshang-e Golshiri

Majid Houshang¹, Mahdiye Tahmasebi²

Received: 23/05/2023

Accepted: 02/10/2023

* Corresponding Author's E-mail:
m.houshang@alzahra.ac.ir

Abstract

The centrality of psychoanalytic criticism is the interaction between the field of art, especially literature, with psychoanalytic subjects, in this method, the subject of the text becomes a platform for recognizing the signs, roots and factors of psychosis in the three axes of the author, the text (structure and characters) and the audience; And in rare cases, it will become a method of overcoming crisis and a tool for psychotherapy. In this field, the category of anxiety and obsession is one of the important topics that have been discussed in psychology with different cognitive approaches, and it can be one of the practical topics in the text-oriented analysis of literary works. On the other hand, Golshiri's works have a high capacity for psychoanalytical analysis due to his knowledge of psychology and the conscious application of its techniques and important features in processing and strengthening personality. Therefore, this research has investigated the category of anxiety in the collection of stories " Namazkhaneye Kochake Man " with a descriptive-analytical method and has concluded that the root of anxiety in the characters of these stories is

1. Assistant Professor, Department of Persian Language and Literature, Faculty of Literature, Alzahra University, Tehran, Iran.

<http://www.orcid/0000-0002-9942-8685>

2 . MA in Persian Language and Literature, Faculty of Literature, Alzahra University, Tehran, Iran.

<http://www.orcid/0009-0001-4700-6720>

مرکز تحقیقات زبان و ادبیات فارسی

Quarterly Literary criticism

E-ISSN: 2538-2179

Vol. 16, No. 62

Summer 2023

Research Article

the fear of an accident. Unfortunate is in the future and the characters often turn to the basic response of avoiding the situation and basic defense mechanisms. Most of the characters are suffering from depression, anger and isolation in the face of anxiety, which will represent this crisis in various behavioral signs such as alcohol consumption, insomnia and restlessness, aggression and screaming. In general, anxiety and depression can be considered as the dominant aspect in this collection.

Keywords: Psychoanalysis, psychoanalytic criticism, anxiety, Golshiri, Namazkhaneye Kochake Man.

Extended abstract

Psychoanalytic criticism is the interaction between the field of art and literature, with psychoanalytic subjects. In this method, the subject of the text becomes a platform for recognizing the signs, roots and factors of psychosis in the three axes of the author, the text (structure and characters) and the audience; And in rare cases, it will become a method of overcoming crisis and a tool for psychotherapy. In this field, the category of anxiety and obsession is one of the important topics that have been discussed in psychology with different cognitive approaches, and it can be one of the practical topics in the text-oriented analysis of literary works. On one hand, Golshiri's works have a high capacity for psychoanalytical analysis due to his knowledge of psychology and the conscious application of its techniques and important features in processing and strengthening personality. Therefore, this research has investigated the category of anxiety in the collection of stories "*Namazkhaneye Koochake Man*" with a descriptive-analytical method and has concluded that the root of anxiety in the characters of these stories is the fear of an accident. On the other hand, psychologists associate anxiety with a general feeling of restlessness and worry and believe that anxiety is the

انجمن نقد ادبی ایران

Quarterly Literary criticism

E-ISSN: 2538-2179

Vol. 16, No. 62

Summer 2023

Research Article

thought or imagination of threats that we may face in the future. So, anxiety is an unpleasant emotion that we usually describe with words such as worry, tension and fear. Freud believes that the first experience of anxiety that every person faces in life is birth, (Freud, 2021: 166) because birth is the moment of separation of the child from the mother. But later he changed his opinion to the fact that anxiety is the result of the conflict between unconscious sexual desires or aggression and mutual threats from external commands or reality.

Psychologists also distinguish between fear and anxiety. The difference between fear and anxiety is that in fear, the cause of danger is external, but in anxiety, the person's own internal conditions are the cause of danger, and both are mental reactions to danger. So our immediate reaction in the situation of danger is known as fear, but anxiety does not occur only at the moment of danger. In presenting different types of anxiety one should consider Freud's theory. He mentions three types of anxiety: 1. Real anxiety, which is a kind of normal fear and its cause is threats caused by dangers in the real world. 2. Neurotic anxiety, which is a threat from the institution and is much more difficult to cope with, because the institution is completely unconscious. 3. Moral anxiety that comes from command threats. As a result of this analysis, according to the presented theoretical foundations and examining the relationships between internal and external factors with anxiety, it will lead to general results. In the first story of this collection, "*Namāzkhane-ye Koochak-e Man*", the presence of social and pervasive anxiety in the narrator's personality is prominent. The two main factors of the formation of these anxieties in him are heredity and living environment. The presence of anxiety in the narrator has caused him to find a recluse character and turn more to the irrational response of avoidance; which led to the continuation of his anxiety and rumination and focus on himself has drowned him more than before. By convincing himself and using the defense

مرکز تحقیقات زبان و ادبیات فارسی

Quarterly Literary criticism

E-ISSN: 2538-2179

Vol. 16, No. 62

Summer 2023

Research Article

mechanism of argumentation, the narrator has considered the subject of his anxiety as a part of his being, and the same subject is pervasive anxiety disorder and constant worry about losing the appendage. The disorder has a negative effect on his interpersonal and emotional relationships and disrupts his life to a great extent.

In the story "Aksi Baraye Qāb-e Akse Khali-ye Man", anxiety has become the basis for changing the behavior of prisoners and, in general, the feeling of anger was caused by anxiety. In the story "Har do Ruye Sekkeh", the old man's perfectionism and loneliness will become the main cause of anxiety and, as a result, anger and aggression and finally depression was apparent. Akhtar's anxiety in the story "Gorg" is manifested in the form of phobia of animals, that is, wolves, which causes him to become isolated. The presence of two features of focusing on the anxiety-causing issue and irrational response to anxiety are more prominent in this story. In the story "Arusak-e Chini-ye Man", Maryam reconstructs herself in the form of a game and by using the defense mechanism of displacement, and she releases her negative experiences and emotions with the help of her doll. In this story, the two components of anger and depression caused by anxiety are more pronounced. In the story "Masum-e Avval", the fear of the presence of the scarecrow and environmental conditions are the main causes of anxiety in the city's residents and anxiety at the end of the story becomes a part of the narrator. In the story "Masum Dovvom", the cause of anxiety in Mustafa is guilt, and environmental factors cause anxiety in four of the characters. The defense mechanism of projection plays an important role in relieving anxiety in this narrative. In the story of "Masum-e Sevvom", the presence of personality disorders in the teacher, his passing from reality, and the use of the defensive mechanism of identification are the main factors and results of anxiety. The character of the narrator in the story "Masum-e Chaharom" is anxiety resulting from an external matter and

مركز تحقيقات زبان و ادبيات فارسي

Quarterly Literary criticism

E-ISSN: 2538-2179

Vol. 16, No. 62

Summer 2023

Research Article

fear of the proximity of opponents. Depression, as a common consequence of anxiety disorders, is seen in some way in all anxious personalities and even leads to suicide. Other frequent consequences of anxiety in personalities are sleep disturbance, self-blame, thinking and focusing on a stressful issue, and feeling angry and aggressive. The anxiety of people has a growing trend; To the extent that it often leads to the death of people. It can be concluded that from the author's point of view, anxiety causes a lot of personal helplessness and is paralyzing. Apart from the story of “Masum-e Sevvom”, where anxiety is caused by the presence of psychosis and personality disorder in the main character, in other stories, environmental factors play more effective roles in the appearance of anxiety in people.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

پروہشگاہ علوم انسانی و مطالعات فرہنگی
پرتال جامع علوم انسانی

مقاله پژوهشی

DOR: 20.1001.1.20080360.1402.16.62.5.8

بررسی مقوله اضطراب در مجموعه داستان نمازخانه

کوچک من هوشنگ گلشیری

مجید هوشنگی*^۱، مهدیه طهماسبی^۲

(دریافت: ۱۴۰۲/۰۳/۲ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۷/۱۰)

چکیده

محوریت نقد روان‌کاوانه، تعامل میان حوزه هنر، به‌ویژه ادبیات با موضوعات روان‌کاوی است که در این روش، سوژه متن به بستری برای شناخت نشانه‌ها، ریشه‌ها و عوامل روان‌نژندی در سه محور مؤلف، متن (ساختار و شخصیت‌ها) و مخاطب است؛ و در مواردی نادر به روش عبور از بحران و ابزاری برای روان‌درمانگری تبدیل خواهد شد. در این حوزه، مقوله اضطراب و وسواس از موضوعات مهمی است که در روان‌شناسی با رویکردهای شناختی متفاوتی بدان پرداخته شده است و می‌تواند یکی از موضوعات کاربردی در تحلیل متن‌محورانه آثار ادبی قرار گیرد. از سویی، آثار گلشیری به‌سبب آگاهی او از دانش روان‌شناسی و کاربست آگاهانه

۱. استادیار گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه الزهراء، تهران، ایران (نویسنده مسئول)

*m.houshangi@alzahra.ac.ir
<http://www.orcid/0000-0002-9942-8685>

۲. دانش‌آموخته کارشناسی ارشد زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه الزهراء، تهران، ایران.

<http://www.orcid/0009-0001-4700-6720>

تکنیک‌ها و شاخصه‌های مهم آن در پردازش و تقویت شخصیت، از ظرفیت بالایی در جهت تحلیل روان‌کاوانه برخوردار است. لذا این پژوهش با روش توصیفی - تحلیلی به بررسی مقوله اضطراب در مجموعه داستان نمازخانه کوچک من پرداخته و نتیجه گرفته است که ریشه اضطراب در شخصیت‌های این داستان‌ها، ترس از وقوع یک حادثه ناگوار در آینده است و شخصیت‌ها اغلب به پاسخ ابتدایی اجتناب و گریز از موقعیت و مکانیسم‌های دفاعی ابتدایی روی می‌آورند. اکثر شخصیت‌ها در مواجهه با اضطراب، مبتلا به افسردگی، خشم و انزوا شده که در نشانه‌های رفتاری متعددی چون مصرف الکل، بی‌خوابی و بی‌قراری، پرخاش کردن و جیغ و فریاد کردن این بحران را بازنمایی خواهند کرد. در مجموع می‌توان اضطراب و افسردگی را در این مجموعه به‌عنوان وجه غالب در نظر داشت.

واژه‌های کلیدی: روان‌کاوی، نقد روان‌کاوانه، اضطراب، گلشیری، نمازخانه کوچک من.

۱. بیان مسئله

از موضوعات مهم روان‌کاوی در تمامی ادوار، بحث بر سر چالش‌ها، بحران‌ها و سرخوردگی‌هایی است که بشر را به سمت حل و فهم علل و عوامل آن سوق می‌دهد و این بحران‌ها در دوره مدرن توسط نگرش‌های نوین روان‌کاوی و با ابتکارات فروید شکل و شمایل علمی و آکادمیک به خود گرفت. یکی از دغدغه‌های فروید، پرداختن به نظریه شخصیت است و از مهم‌ترین مقولات آن، بحث «ترس و اضطراب و راه‌های مقابله با آن یعنی سازوکارهای دفاعی است که با ناکامی پیوند دارد» (شولتز، ۱۳۸۶: ۶۰). اضطراب حالت ناخوشایندی است که «سبب ایجاد تنش و ناراحتی در وجود فرد شده و ترسی از آنچه در حال وقوع است را در وی ایجاد می‌کند» (همان: ۶۲). از سوی دیگر، شگرد گلشیری در داستان‌هایش معطوف به خلق شخصیت و رویدادهای داستانی است که با خصوصیات روانی، تنش‌ها، اختلالات و بحران‌های درونی در

پیوند هستند. «شخصیت‌های اصلی رمان گلشیری از نظر جسمی و روحی کاملاً بیمار ترسیم شده‌اند، به گونه‌ای که هر یک از آن‌ها جداگانه درگیر نوعی اختلال شخصیتی هستند. اختلالاتی چون اختلال وابستگی، ضد اجتماعی، پارانویید و مرزی» (همان؛ اعدی و حاجی قاسمی، ۱۳۹۷: ۵۳). «این اقبال به بخش روان‌کاوی در خلق اثر ادبی که از رویکردهای نوین ادبی بعد از هدایت و صادقی بود، در گلشیری قوت و استحکام بیشتری یافت، به گونه‌ای که او در کار داستان‌نویسی از واقعیت عینی درمی‌گذرد تا به لایه‌های نهفته ذهن و ضمیر شخصیت‌های خود دست یابد» (کریمی حکاک، ۱۳۷۹: ۱۴۷). پس می‌توان وجه روان‌شناختی روایت و به‌خصوص شخصیت‌پردازی در آثار گلشیری را پررنگ و قابل تأمل دانست. در میان آثار او، مجموعه داستان نمازخانه کوچک من (۱۳۵۴) که نخستین بار توسط نشر زمان منتشر شد، دارای ظرفیت بالایی در جهت این روش تحلیل است. این مجموعه از ۹ داستان کوتاه به نام‌های «نمازخانه کوچک من»، «عکسی برای قاب عکس خالی»، «هر دو روی یک سکه»، «گرگ»، «عروسک چینی من»، «معصوم اول»، «معصوم دوم»، «معصوم سوم» و «معصوم چهارم» با مضامین اجتماعی و سیاسی تشکیل شده که هر کدام از شخصیت‌های آن، درگیر بحران روحی و روان‌رنجوری بوده که نوع رفتار آنان را تحت تأثیر قرار داده است. این پژوهش سعی دارد که مسئله اضطراب، علائم و علل آن را در شخصیت‌های این کتاب مورد بررسی قرار دهد. لذا پرسش اصلی این پژوهش آن است که در تحلیل روان‌کاوانه اضطراب در مجموعه داستان نمازخانه کوچک من علائم، نشانه‌ها و ریشه‌های اضطراب در این مجموعه داستان، در چه مواردی قابل تبیین و دسته‌بندی است؟

۲. پیشینه پژوهش

در مورد روایات گلشیری به ویژه شازده / احتجاب، بررسی‌های روان‌کاوانه متعددی صورت گرفته است که چند مورد از آن‌ها بدین قرار است: نخستین پژوهش در این خصوص مقاله مریم سیدان (۱۳۸۶)، با عنوان «نقد روان‌شناختی بر شازده احتجاب گلشیری» در مجله علوم ادبی است. در این مقاله، نویسنده ابتدا از رفتارهای شخصیت رمان شازده / احتجاب هفت پرسش مطرح کرده است و سپس با توجه به دیدگاه‌های روان‌کاوانه فروید و لاکان به این پرسش‌ها پاسخ می‌دهد. مقاله دیگر در این خصوص اثر فریده آفرین (۱۳۸۸)، با عنوان «بررسی رمان شازده احتجاب از چشم‌انداز نظریات یونگ» بوده که به حوزه روان‌کاوی یونگی و نقد کهن‌الگویی متمرکز است. مقاله دیگر در این زمینه، اثر مشترک یزدخواستی و مولودی (۱۳۹۱)، با عنوان «خوانشی لکانی از شازده احتجاب گلشیری» در نشریه ادب‌پژوهی است. این پژوهش ابتدا به شرح نظریه لکان درباره رشد روانی سوژه می‌پردازد و در آن کوشش شده تا مراحل رشد روانی شازده / احتجاب و چگونگی رابطه او با ابژه‌های نرینه و مادینه رمان نشان داده شود. پژوهش دیگر در این حوزه، کار مشترک کاظمی و همکاران (۱۳۹۵)، تحت عنوان «خوانشی روان‌کاوانه از داستان کوتاه گرگ اثر هوشنگ گلشیری» در مجله جستارهای ادبی است که در این مقاله، داستان کوتاه گرگ از منظر رویکرد روان‌کاوی فروید و بر پایه الگوی ساختار ذهن او بررسی شده است. به این ترتیب که ابتدا تعاریفی کلی از چهارچوب نظری پژوهش بیان شده است و سپس هرکدام از شخصیت‌های داستان با توجه به این چهارچوب نظری مورد بحث و بررسی قرار گرفته‌اند. پژوهش مهم دیگر، اثر مشترک صاعدی و حاجی قاسمی (۱۳۹۷)، با عنوان «بررسی جنبه روان‌شناختی شخصیت در شازده احتجاب اثر هوشنگ گلشیری و ما تبقی لکم اثر غسان کفانی»

است که در مجله پژوهش‌های تطبیقی زبان و ادبیات مکتب به چاپ رسیده است. این مقاله سعی دارد گونه‌های اختلال شخصیتی موجود در شخصیت‌های مخلوق در دو رمان را در شخصیت‌پردازی متناسب با جریان سیال ذهن نشان دهد و به این نتیجه خواهد رسید که گلشیری در آفرینش رمان جریان سیال ذهن در مقایسه با کنفانی، قوی‌تر و قدرتمندتر عمل کرده است.

۳. تعریف اضطراب^۲

روان‌شناسان تاکنون تعریف‌های گوناگونی از اضطراب مطرح کرده‌اند. «اضطراب با یک احساس کلی از بی‌قراری و نگرانی مرتبط است. اضطراب، عبارت است از فکر یا تصور تهدیداتی که احتمالاً در آینده با آن‌ها مواجه می‌شویم» (اورسیلو و روئمر، ۱۳۹۸: ۴۷) و همواره با کلماتی مانند «نگرانی»^۳، «تشویش»^۴، «تنش»^۵ و «ترس»^۶ همراه است. از دیدگاه فروید (۱۸۵۶-۱۹۳۹) اضطراب «بیماری مخربی است که نه تنها صاحب خود بلکه عمل فرد را نیز تخریب می‌کند. اضطراب براساس یک ترس درونی به وجود می‌آید که گاهی بسیار شدید است» (سادوک و همکاران، ۱۳۹۴: ۹۹). همچنین واکنش و دگرگونی‌های پیش‌آمده، حاصل تضادهاست و حالتی درونی است که شامل واکنش‌های هیجانی، شناختی، جسمانی و رفتاری می‌شود. عامل اضطراب واقعی، ساخته ذهن و تخیلات فرد است (ر. ک. رایکمن، ۱۳۸۷: ۱۱). اضطراب در افراد نشانه‌ها و راه‌های مقابله مشابهی دارد. ترس موجب بروز اضطراب می‌شود، حتی اگر منبع ترس هم از بین برود، اضطراب ناشی از آن باقی می‌ماند. از علائم اصلی اضطراب می‌توان به الف) علائم جسمانی چون انواع بیماری‌های گوارشی مثل درد معده، سست شدن زانوها، گرفتگی عضلات گردن، شانه‌ها و درد پشت گردن؛ و ب) علائم رفتاری

چون اختلالات رفتاری مانند انزوا، طردکنندگی و کاهش یا افزایش اشتها و اختلالات مربوط به خواب؛ و ج) علائم هیجانی چون اختلالات خلق افسرده و غم‌زده، خشم و زودرنجی، کلافگی و خستگی مفرط اشاره داشت (ر. ک. آقاخانی بیژنی، ۱۳۹۶: ۸-۱۵). به باور برخی روان‌کاوان، ریشه اصلی تمامی اضطراب‌ها در اختلال روان‌رنجورانه، حاصل رابطه نادرست میان کودک و والدین است؛ یعنی «احساس جدایی و درماندگی کودک در دنیایی که بالقوه خصومت‌گر است» (هورنای، ۱۳۶۱: ۱۰). در این رویکرد

هر چیزی که رابطه مطمئن بین کودک و والدین را مختل کند، می‌تواند اضطراب ایجاد کند. بنابراین اضطراب اساسی مادرزادی نیست و تحت تأثیر عوامل محیطی و اجتماعی همچون نگرش سلطه‌گرانه، فقدان حمایت، فقدان محبت و رفتارهای متغیر است. کودک در مانده در دنیای تهدیدکننده در جست‌وجوی امنیت خاطر است و تنها نیروی محرک رفتار انسان، نیاز به سلامت، امنیت و رهایی از ترس است (هورنای، ۱۳۶۹: ۵۵).

لذا در این نوع نگاه، رفتارهای اطرافیان در شکل‌گیری عنصر اضطراب در فرد از دوران کودکی تا بزرگسالی نقش اساسی ایفا می‌کند.

فروید معتقد است که نخستین تجربه اضطرابی که هر انسانی، در زندگی با آن مواجه می‌شود، تولد است، زیرا تولد، لحظه جدایی فرزند از مادر است (اریسر و اشنايدر، ۱۴۰۰: ۱۶۶). «نهاد»^۷، «من»^۸ و «فرامن»^۹، در دیدگاه او نقش عمده‌ای در اضطراب ایفا می‌کنند. او ابتدا اعتقاد داشت که اضطراب، ناشی از رشد روان‌شناختی «لیبیدو»^{۱۰} است، اما بعدها نظرش را به اینکه اضطراب، نتیجه تعارض بین امیال ناخودآگاه جنسی یا پرخاشگری و تهدیدات متقابل از فرامن یا واقعیت بیرونی است،

تغییر داد (ر.ک. تقوی و استوار، ۱۳۹۲: ۶۸). کارن هورنای^{۱۱} (۱۸۸۵-۱۹۵۲)، یکی از تعریف‌های مرتبط با اضطراب را با عنوان «اضطراب اساسی»^{۱۲} مطرح کرد. «از نظر هورنای اضطراب اساسی ترکیبی است از عجز، ناتوانی، احساس بی‌ارزشی و حقارت، احساس خشم و نفرت، عدم ابراز وجود، نوعی فقر روانی، احساس بی‌کسی و تنهایی، که همه حکایت از ضعف روانی دارد» (اکبرزاده ابراهیمی و همکاران، ۱۳۹۸: ۲۲۰).

یکی از تقسیم‌بندی‌های انواع اضطراب از دیدگاه اسپیلبرگر^{۱۳} (۱۹۲۷-۲۰۱۳)، «اضطراب حالت»^{۱۴} و «اضطراب صفت»^{۱۵} است. «اضطراب حالت، واکنشی است شامل احساس‌های نامطلوب تنش، که به‌صورت آگاهانه ادراک می‌شوند و با برانگیختگی دستگاه عصبی خودمختار مرتبط است. اضطراب صفت، همان‌طور که از نام آن برمی‌آید، نوعی صفت دیرپای شخصیتی است و به تفاوت‌های نسبتاً ثابت فردی، در آمادگی برای مضطرب بودن مربوط است» (تقوی و استوار، ۱۳۹۲: ۶۸). روان‌شناسان همچنین میان ترس و اضطراب تفاوتی قائل هستند. تفاوت ترس و اضطراب در این است که در ترس، عامل خطر بیرونی است، ولی در اضطراب، شرایط درونی خود شخص عامل خطر است و هردو، واکنش‌های روحی در برابر خطر هستند. پس واکنش آنی ما در موقعیت خطر، به‌عنوان ترس شناخته می‌شود، اما اضطراب، تنها در لحظه خطر رخ نمی‌دهد.^{۱۶} روان‌شناسان در ارائه صورت کاملی از اضطراب، آن را در انواع متعددی بخش‌پذیر می‌کنند که مهم‌ترین آنان نظریه فروید است.

او به سه نوع اضطراب اشاره می‌کند: ۱. «اضطراب واقعی»^{۱۷} که نوعی ترس عادی است و علت آن تهدیدهای ناشی از خطرهای موجود در دنیای واقعی است؛ ۲. «اضطراب روان‌رنجور»^{۱۸} که تهدیدی از جانب نهاد است و کنار آمدن با آن بسیار دشوارتر است، زیرا نهاد کاملاً ناهشیار است؛ ۳. «اضطراب اخلاقی»^{۱۹} که از

تهدیدهای فرامن ناشی می‌شود (اکبرزاده ابراهیمی و همکاران، ۱۳۹۸: ۲۲۰ به نقل از لاندین، ۱۳۹۸)

۴. علائم اضطراب

اضطراب، هنگامی که با شدت زیادی بروز پیدا کند، بیمارگون می‌شود و در اکثر اوقات فرد را درگیر خواهد کرد. «اضطراب به دو دسته تقسیم می‌شود: اضطراب طبیعی و نرمال، اضطراب‌های ناهنجار» (سلیمانی گردانی، ۱۳۹۶: ۴۲). راس^{۲۰} (۱۹۲۶-۲۰۰۴) و مک لین^{۲۱} (۱۹۱۳-۲۰۰۷)، بیان می‌کنند که اضطراب، حالت روان‌شناختی است که افراد در طول زندگی به درجات مختلف آن را تجربه می‌کنند، اما هنگامی که بسیار شود و به جایی برسد که به پریشانی و تعارض منجر گردد، یک اختلال محسوب می‌شود (ر.ک. کشاورز افشار و همکاران، ۱۳۹۴: ۸۶). اضطراب در افراد را می‌توان باتوجه به علائم و نشانه‌هایی که در جسم و روح افراد وجود دارد، شناسایی کرد. این نشانه‌ها، آزاردهنده هستند و در طول زمان موجب آسیب‌های متعدد در فرد تجربه‌کننده می‌شوند. «اضطراب، یک احساس بسیار ناخوشایند و اغلب مبهم دل‌واپسی است که با علائمی، نظیر درد قفسه سینه، تپش قلب، سردرد، تعریق، ناراحتی معده و بی‌قراری همراه است. بیمار، غالباً از تحریک‌پذیری، زود هراسان شدن، تنش و ن‌آرامی در رنج است» (تقوی و استوار، ۱۳۹۲: ۴۵۷). اضطراب، در تمام جنبه‌های وجود انسان می‌تواند تأثیر منفی بگذارد. «اضطراب، واجد علائم جسمی^{۲۲} (مانند لرزش دست و پا، تپش قلب، تهوع، اسهال و خشکی دهان)، شناختی^{۲۳} (مانند کاهش تمرکز، مترصد بودن، احساس سردرگمی و ترس از دیوانه شدن)، ادراکی^{۲۴} (مانند مسخ شخصیت و مسخ واقعیت) و رفتاری^{۲۵} (مانند تحریک‌پذیری و بی‌حرکت ماندن) است» (عرفانی و همکاران، ۱۳۹۰:

۱۸۰). پس می‌توان گفت که «افراد مضطرب، افرادی هستند که در رفتار خود انعطاف‌پذیر نیستند، احساس مسئولیت نمی‌کنند و هویت شکست دارند و از مواجهه با واقعیات زندگی ناراحت، مضطرب و اندوهگین می‌شوند» (اسمخانی اکبری‌نژاد و همکاران، ۱۳۹۳: ۷۶ به نقل از رحیمیان، ۱۳۸۱). افراد مضطرب، نسبت به توانایی‌های خود تردید دارند و نگرانند که در موقعیتی که پیش خواهد آمد، نتوانند واکنش درستی نشان دهند. سازگاری داشتن با محیط، باعث آرامش و موفقیت افراد می‌شود، اما افراد مبتلا به اضطراب، سازش‌یافتگی کمی دارند و از شیوه‌های مقابله‌ای، مثل «اجتناب»^{۲۶} و گریز از موقعیت استفاده می‌کنند و به مشکلات بسیار شناختی و جسمی دچار می‌شوند و کارآمدی آن‌ها کاهش می‌یابد (ر.ک. اسماعیلی، ۱۳۹۰: ۱۵، ۱۶).

این فکر که در آینده نمی‌توان از پس مشکلات برآمد، ذهن افراد مضطرب را به خود درگیر می‌کند. افراد مضطرب، انتظار ناخوشایندی از نتیجه کارها دارند. فردی مضطرب به حساب می‌آید که در مقابله با مشکلات و خطرهای احتمالی به توانایی‌های خود اطمینان نداشته باشد (ر.ک. علم‌الهدایی، ۱۳۷۹: ۱۰۲) افراد مبتلا به اضطراب، در تنظیم هیجانات خود دچار مشکل هستند و قادر نیستند هیجانات خود را مدیریت کنند. طبق پژوهش منین^{۲۷} و همکارانش (۲۰۰۹)، ناتوانی در تنظیم شناختی هیجان، ویژگی افراد مبتلا به اختلال اضطراب فراگیر و اضطراب اجتماعی است، به طوری که درک هیجانی پایین، مشخصه اضطراب اجتماعی و ناتوانی در پذیرش هیجانات، مشخصه اضطراب فراگیر است (ر.ک. قاسم‌پور و همکاران، ۱۳۹۱: ۶۴).

افراد دارای این اختلال نمی‌توانند به دلیل احساسات ناخوشایند، مزمن و شدید اضطراب، به درستی به فعالیت‌های همیشگی خود بپردازند و یا حتی آن‌ها را انجام دهند. آن‌ها نمی‌توانند از موقعیت‌های عادی لذت ببرند و از موقعیت‌های اضطراب‌زا، اجتناب می‌کنند. فرد

مضطرب بیشتر اوقات از علت اضطراب خود آگاه نیست و نمی‌داند که این حس، از احساس ناامنی درون او نشئت گرفته است و یا مربوط به موقعیت بیرونی است (ر.ک. عبدلی و اسدی، ۱۳۹۹: ۲۴۲ به نقل از اناری، ۱۳۹۶)، اما می‌توان عوامل اضطراب را در دو ساحت اصلی فردی و محیطی قابل بخش‌بندی دانست.

۵. علل و عوامل اضطراب

۵-۱. عوامل فردی

اگر فرد دارای من‌نیرومندی باشد، تعارضات درونی خود را حل می‌کند و کم‌تر دچار اضطراب می‌شود. از نظر فروید نیرومندی من، یعنی توانایی‌ای که من در برابر خواسته‌های نهاد و فرامن دارد و مدیریت کردن شرایط محیط با این خواسته‌ها؛ وقتی تعارض‌های ناشی از من و فرامن شدید باشد، در فرد اضطراب ایجاد می‌کند و من انرژی زیادی صرف می‌کند تا از ورود تکانه‌ها به هشیاری جلوگیری کند (ر.ک. عروتی عزیز و همکاران، ۱۳۹۹: ۴۱). بنابراین، میزان نیرومندی من در برابر اضطراب اهمیت زیادی دارد و «افرادی که از من‌نیرومندی برخوردار هستند، عملکرد روانی و اجتماعی بهتری دارند و رنج کم‌تری از اضطراب می‌برند و بالعکس» (همان: ۴۱). عدم اطمینان به خود برای فرد ناراحت‌کننده است و به این منجر می‌شود که به سرزنش خود پردازد. پس در این حالت «اضطراب، یک پاسخ شناختی است که با احساس بی‌کفایتی، تردید به خود و خودسرزنی همراه است» (کاظمی و کریمی، ۱۳۹۱: ۸۸ به نقل از ایون ۲۰۰۱). از نظر ولز^{۲۸} نیز ارزیابی منفی خود در مقابله با مواقع اضطراب‌زا، موجب اضطراب می‌شود. یعنی «هنگامی که قضاوت معیوب و منفی با احساسات ذهنی

درباره خطر و مقابله با آن همراه شوند، اضطراب رخ داده و حفظ می‌شود» (اسدالله‌پور و همکاران، ۱۳۸۹: ۴۱۴).

از نتایج این عوامل فردی می‌توان به شکل‌گیری اضطراب مرگ اشاره کرد. رویارویی با پدیده مرگ، به منزله پایان حیات و جدا شدن از قالب جسمانی، در وجود برخی از افراد ترس و نگرانی زیادی ایجاد می‌کند. «اضطراب مرگ»، شامل پیش‌بینی مرگ خود و ترس از فرایند مرگ و مردن، درمورد افراد مهم زندگی است» (قاسم‌پور و همکاران، به نقل از گریر، ۱۳۹۱: ۶۴). این ترس در فرد، هم به‌طور آگاهانه و هم به‌طور ناخودآگاه شکل می‌گیرد. از نظر جونز^{۲۹} و همکارانش (۱۹۹۷)، اضطراب مرگ، به ترس آگاهانه و ناخودآگاه از مردن گفته می‌شود (ر.ک. همان: ۶۴).

ناشناخته بودن پدیده مرگ، باعث ایجاد خیال‌بافی‌ها و تفکرات بسیاری، در ذهن افراد مبتلا به اضطراب مرگ می‌شود. «بلسکی^{۳۰} (۱۹۵۲)، اضطراب مرگ را افکار، ترس‌ها و هیجانات مرتبط به واقعه پایانی زندگی و فراتر از حالت عادی زندگی می‌داند» (همان: ۶۴). در وجود این افراد، همیشه ترسی درمورد این پدیده وجود دارد. «اضطراب مرگ، به معنی ترس مداوم، غیرطبیعی و مرضی از مرگ یا مردن است» (شفایی و همکاران، ۱۳۹۵: ۳۲۶). بنابر تحقیقات، تفاوت‌های فردی، اجتماعی، فرهنگی و مذهبی، بر اضطراب مرگ تأثیر می‌گذارد و در افراد مختلف متفاوت است، همچنین مؤلفه‌های سن و جنسیت، در این اضطراب مؤثرند و معمولاً زنان سالمند، با توجه به پژوهش‌ها، اضطراب مرگ بیشتری را تجربه می‌کنند. میزان ترس از مرگ، در فرهنگ‌های گوناگون نیز متفاوت است و در کشورهای در حال توسعه بیشتر دیده می‌شود (ر.ک. همان: ۳۲۶) و همچنین تعدادی از ویژگی‌های شخصیتی نیز در بروز این اضطراب مؤثر هستند.

۵-۲. عوامل محیطی

تجربه‌ها و تصاویر گذشته افراد نیز در ایجاد اضطراب آن‌ها نقش دارد. فروید معتقد است «اضطراب، محصولی نیست که به تازگی از طریق سرکوبی به وجود آمده است، بلکه بازتولید حالتی عاطفی، مطابق با یک تصویر یادآورانه از پیش موجود است» (اریسر و اشنایدر، ۱۴۰۰: ۲۶۶). تجربیات تلخ محیطی افراد، در اضطراب آن‌ها بی‌تأثیر نیست. «ویژگی مهمی که همه افراد مبتلا به اختلالات اضطرابی^{۳۱} در آن مشترکند، وجود فشار روانی خاص و یا همان رویدادهای آسیب‌زای زندگی است» (اورسیلو و روئمر، ۱۳۹۸: ۶۱، ۶۲). وقتی فرد به موقعیت‌های دشوار و بحرانی آینده فکر می‌کند، دچار نگرانی و اضطراب می‌شود، چون نمی‌داند قرار است چه اتفاقی برایش بیفتد و در انتظار وقوع اتفاقات ناخوشایند است. لذا با وجود این عامل کلیدی، برخی اضطراب را این‌گونه تعریف می‌کنند که «اضطراب عبارت است از نگرانی پیشاپیش نسبت به خطرهای یا بدبختی‌ها توأم با بی‌لذتی یا نشانه‌های بدنی تنش و منبع خطر پیش‌بینی‌نشده، که می‌تواند درونی یا بیرونی باشد» (اسمخانی اکبری‌نژاد و همکاران، ۱۳۹۳: ۷۴ به نقل از محمود علیلو و زعفرانچی‌زاده، ۱۳۸۶). آینده مبهم برخاسته از شرایط جامعه، سبب شکل‌گیری تصورات منفی در ذهن برخی از افراد می‌شود و حالت بدی را در آن‌ها ایجاد می‌کند. لذا برخی بر این باورند که «به‌طور کلی، اضطراب، بیانگر حالت هیجانی نامطلوبی است که محصول فشار و کشمکش‌های روانی افراد است و مشخصه بارز آن، ترس و بیم از وقوع حوادث آینده است» (علم‌الهدایی، ۱۳۷۹: ۱۰۱). بنابراین، مشخص می‌شود که ترس از آینده، عامل انکارناپذیر مضطرب شدن است.

از نتایج مهم عوامل محیطی، شکل‌گیری اضطراب اجتماعی است. «اختلال اضطراب اجتماعی (SAD) یا هراس اجتماعی یا فوبی اجتماعی، بنابر، تعریف انجمن روان‌شناسی آمریکا (۲۰۱۳) به صورت اضطراب شدید و پایدار در زمان حاضر شدن در برابر جمع، یا در جایی که احتمال برود عملکرد فرد در آن جمع مورد قضاوت منفی قرار گیرد، آشکار می‌شود» (مکوند حسینی و همکاران، ۱۳۹۶: ۶۴). برخی از افراد در موقعیت‌های اجتماعی دچار اضطراب و نگرانی می‌شوند، چون از این منظر نگرانند که به خوبی نتوانند در آن موقعیت‌ها عمل کنند؛ همین موضوع، اگر شدت یابد و ادامه پیدا کند، یک اختلال محسوب می‌شود. ترس از ارزیابی منفی دیگران، عامل مهم این بیماری شناخته شده است. «ویژگی اصلی این اختلال، ترس یا اضطراب مشخص از یک یا چند موقعیت اجتماعی است که فرد ممکن است در آن‌ها مورد مذاقه دیگران باشد و می‌ترسد به دلیل نوع رفتار یا بروز نشانه‌های اضطراب، مورد ارزیابی منفی قرار گیرد» (مسگریان و همکاران، ۱۳۹۶: ۴). این درحالی است که کلارک^{۳۲} (۱۸۸۴-۱۹۵۲) و همکارانش، معتقدند که ترس از ارزیابی منفی توسط دیگران، یکی از مهم‌ترین خطاهای شناختی افراد مبتلا به این اختلال است (محمدی و سجادی‌نژاد، ۱۳۸۶: ۶۱). معمولاً این افراد، سعی می‌کنند تا از موقعیت‌های اجتماعی دوری کنند. افراد مبتلا به این اختلال، نگران واکنش منفی مردم درباره خودشان هستند. «اضطراب اجتماعی، نشانگر میزان تمایل به مضطرب بودن در موقعیت‌های اجتماعی است و مبین ترس از طرد شدن از سوی دیگران نیز است» (زارب، به نقل از محمدی و سجادی‌نژاد، ۱۳۸۶: ۶۱). آنان تحمل انتقاد یا قضاوت منفی مردم را نسبت به خود ندارند.

۶. تحلیل موضوعی روایت‌ها

حال با توجه به مباحث طرح‌شده درخصوص عوامل و نشانه‌های اضطراب در انسان، می‌توان مجموعه داستان نمازخانه کوچک من را با رویکردی متن‌محورانه مورد بررسی قرار داد؛ رویکردی که متن را به‌مثابه یک سوژه مستقل و هویت‌مند در بستر نقد روان‌کاوانه مورد بررسی قرار داد. در این شیوه ابتدا نشانه‌های اضطراب را در متن مورد بررسی و ارزیابی قرار داده و سپس به تحلیل عوامل آن پرداخته خواهد شد.

۱-۶. طرح روایت‌ها

داستان «نمازخانه کوچک من» درمورد شخصی است که یک زائده اضافی کنار انگشت کوچک پای خود دارد و همین زائده، از کودکی سبب نگرانی او و والدینش از قضاوت و در معرض دید بودن دیگران شده و شکل‌گیری اختلال اضطراب اجتماعی را در او به دنبال دارد.

داستان «عکسی برای قاب عکس خالی من» درمورد گروهی از زندانیان است که شخصی از بینشان افشای حقیقت کرده و چون سه نفر از آن‌ها را موقتاً از زندان برده‌اند، به آن سه نفر مشکوک می‌شوند. آن‌ها به‌علت اضطرابی که از گرفتارشدنشان دارند، با این سه نفر بدرفتاری می‌کنند و خود شخصی که افشای حقیقت کرده است در نگرانی و اضطراب به سر می‌برد.

داستان «هر دو روی یک سکه» نیز در فضای زندان رخ می‌دهد. پیرمردی که در زندان انفرادی به سر می‌برد، هرروز به زندان عمومی می‌آید و با راوی و دیگر زندانیان به گفت‌وگو می‌پردازد. او در آخرین دیدار با آن‌ها، عقاید خود را مطرح می‌کند، اما

چون مخالفت زندانیان دیگر را می‌بیند و خود را تنها در می‌یابد، دچار افسردگی شدید می‌شود و در پایان نیز دست به خودکشی می‌زند.

داستان «گرگ» درمورد زنی است که وجود گرگی در نزدیکی محل زندگی‌اش توجهش را شدیداً به خود جلب می‌کند و در عین حال نشانه‌های ترس و اضطراب از گرگ در وجودش مشاهده می‌شود. همسر و اطرافیان او نیز نگران واکنش‌های او می‌شوند؛ به همین منظور، همسر او در یک آخر هفته تصمیم می‌گیرد او را با خود در هوای برفی زمستان به شهر ببرد، اما آن‌ها در مسیر بازگشت، با گرگی در کنار جاده روبه‌رو می‌شوند و ماشینشان خاموش می‌شود و زن با پیاده شدن از ماشین، جان خود را به خطر می‌اندازد.

داستان «عروسک چینی من» درمورد دختر بچه‌ای است که پدرش در زندان در وضعیت دشواری به سر می‌برد و بزرگ‌ترهای او سعی دارند این موضوع را از کودک مخفی کنند، اما او در قالب بازی با عروسکش، همه اتفاقات پیرامون خود را درباره این موضوع، به صورت نمایشی تکرار می‌کند و از حوادث پیش آمده، آگاه و نگران است.

داستان «معصوم اول» پیرامون مترسکی به نام حسنی در یک روستاست. این مترسک ظاهر ترسناکی دارد و جوانی در روستا با کشیدن چشم و ابرو برای او و کارهای دیگر، ظاهر او را ترسناک‌تر می‌کند. بعد از آن نیز حوادث وحشت‌آور و مرموزی در رابطه با اهالی روستا و حسنی رخ می‌دهد و راوی و دیگر اهالی را مضطرب و نگران می‌کند.

در داستان «معصوم دوم» شخصی به نام مصطفی با قبول پولی از بزرگان روستایشان، اقدام به قتل سیدی می‌کند. بزرگان روستا برای رونق یافتن روستایشان و رهایی از وابستگی به روستای بالادست، به فکر این تصمیم ناپسند می‌افتند تا به این

وسیله امامزاده‌ای در روستا بنا کنند. آن‌ها بعد از کشته شدن سید نیز همه تقصیرها را به گردن مصطفی می‌اندازند و او را از همه جا می‌رانند.

داستان «معصوم سوم» در مورد استاد گچ‌بری است که دارای اختلال شخصیتی است. او در ابتدای داستان به یک‌باره و بدون اطلاع به اطرافیانش ناپدید می‌شود و سرانجام او را در کوهی تیشه‌به‌دست می‌یابند. بعد از آن نیز راوی او را برای کار به خانه خود دعوت می‌کند و با خواندن داستان شیرین نظامی، استاد را مجذوب شخصیت فرهاد داستان می‌کند. استاد نیز با شخصیت فرهاد هم‌زادپنداری کرده و یک‌شب که ماه کامل بوده، به کوه می‌رود و خود را از کوه به پایین می‌اندازد.

در داستان «معصوم چهارم» راوی در قالب نامه‌ای به برادرش، از وضعیت خودش که به شیوه تقیه به مبارزه سیاسی پرداخته سخن می‌گوید و سعی دارد با مخالفانش که خیلی به او نزدیک هستند، از راه دوستی درآید، اما موفق نمی‌شود. راوی در این داستان دچار خون‌دماغ است و به علت نگرانی و اضطرابی که دارد، بیماری‌اش تشدید می‌شود و امیدی به بهبود خود ندارد.

۲-۶. مشخصه‌های رفتاری پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

۲-۶-۱. اجتناب

از نشانه‌ها و مشخصه‌های اصلی اضطراب، دوری کردن از موقعیت اضطراب‌زا در میان افراد مضطرب است که به عنوان پاسخی شایع در برابر این بحران شناخته خواهد شد. اجتناب در حقیقت «به‌رهایی از شخص، عمل یا شیئی اشاره دارد که به‌طور موقت موجب کاهش اضطراب در فرد گردیده، اما در بلندمدت، موجب حفظ و افزایش اضطراب می‌شود» (حاجی اقراری و همکاران، ۱۳۹۷: ۳۳). این مسئله در داستان

«نمازخانه کوچک من»، با تصمیم مادر حسن برای ترک کردن محله و رفتن به محله جدید (گلشیری، ۱۳۶۴: ۷) و تصمیم ناعاقلانه حسن برای ازبین بردن زائده با چاقو (همان: ۹) نمود پیدا می‌کند؛ تصمیمی که البته با منع مادر مواجه می‌شود، اما اجتناب به حساب می‌آید. در داستان «عکسی برای قاب عکس خالی من» شرکت نکردن سرداری در بازی‌های جمعی و تغییر نام شناسنامه توسط (م)، نوعی از فرایند اجتناب است. در داستان «معصوم اول» نیز نرفتن زنان روستا از مسیر قبرستان به صحرا، پس از اتفاقی که برای ننه صغرا می‌افتد (همان: ۷۹) و فرار کردن تقی‌آب‌یار به روستا بعد از مواجه شدن با حسنی و جلو نرفتن مسافرها هنگامی که صدای فریاد عبدالله را می‌شنوند (همان: ۸۴)، همچنین بستن پنجره توسط راوی به خاطر نترسیدن همسرش و تکیه ندادنش به دیوار (همان: ۸۱) و گریز دو نفر از شاگردان او از مسیر صحرا و تغییر دادن مسیر خود برای برگرداندن بچه‌ها از صحرا به مدرسه (همان: ۸۳) و حاضر نشدن نرگس، دختر کدخدا به مدت دوسه ماه در جمع مردم (همان: ۸۲)، از موارد گریز از موقعیت اضطرابی در این داستان است. در داستان «معصوم دوم» سنگ‌باران شدن خانه مصطفی باعث می‌شود که او به جای دیگری نقل مکان کند (همان: ۹۰) و هنگامی که او در روستای بالا برای رفتن به امام‌زاده، تحت تعقیب اهالی است، از ترس به بالای تپه می‌رود (همان: ۹۴) و نگاه نکردن او به سر بریده سید نیز (همان: ۱۰۱) رفتاری اجتنابی است. در داستان «معصوم چهارم» نیز تغییر دادن منزل هر دو سه ماه یکبار و تصمیم به تعویض نام خانوادگی توسط راوی، در زمره فرایندهایی از این دست است.

۶-۲-۱-۲. مصرف سیگار و الکل

مصرف الکل و سیگار، یکی از پاسخ‌های رفتاری است که افراد در هنگام مواجه شدن با اضطراب به آن روی می‌آورند. یکی از راه‌های گریز از اضطراب، تخدیر آن است، در این صورت ممکن است شخص، آگاهانه و با اختیار خود میل شدیدی به الکل و

مواد مخدر پیدا کند (ر.ک. هورنای، ۱۳۶۹: ۶۲). در داستان «نمازخانه کوچک من» راوی بیان می‌کند که گاهی شادست و عرق‌خوری می‌کند (گلشیری، ۱۳۶۴: ۱۰) و مصرف الکل توسط او جنبه روانی دارد. این فرایند در داستان «عکسی برای قاب عکس خالی من» در قالب سیگار کشیدن سرداری و عرق خوردن راوی نشان از اضطراب آن‌ها دارد. در داستان «هر دو روی یک سکه» مصرف سیگار توسط پیرمرد و راوی و در داستان «معصوم سوم» سیگار کشیدن و مصرف الکل توسط راوی برای گریز از اضطراب به‌وضوح مشاهده می‌شود. در داستان «معصوم چهارم» نیز راوی با وجود آنکه می‌داند در هنگام مستی ممکن است حرف‌های نزدنی به زبان بیاورد، اما همچنان میل شدیدی به خوردن مشروبات الکلی دارد.

۶-۲-۱-۳. رفتار و سواسی

یکی از پیامدهای اضطراب، رعایت نظم بیش از حد و انجام رفتارهای اجبارگونه توسط فرد است. «بسیاری از علائم و سواسی به‌منظور اجتناب از اضطراب در فرد به وجود می‌آیند» (رحمتی و خواجه‌ویی‌میرزاده، ۱۴۰۰: ۹۸ به نقل از لاپوسا و همکاران، ۲۰۱۵) و این سواس حاصل اضطرابی است که در زندگی شخص جاری است. لذا نشانه‌های آن در داستان «عکسی برای قاب عکس خالی من»، رفتار و سواس‌گونه سرداری شامل تراشیدن روزانه ریش خود و پوشیدن جوراب و بستن بند کفش‌ها و ایستادن در صف اول (رعایت نظم افراطی) خواهد بود. و سواس اضطراب‌گونه در داستان «هر دو روی یک سکه» نیز با حاضرشدن همیشگی پیرمرد نزد دیگران با لباس‌های تمیز و اتوکشیده و ریش تراشیده‌شده در آن شرایط زندان برجسته می‌شود که این امر در بستر روایت برخاسته از نوعی دلالت‌های روان‌نژندی است.

۶-۲-۱-۴. جیغ و فریاد کردن

در تحلیل‌های روان‌کاوانه برخی فریاد زدن و جیغ و داد کردن‌ها را نشانه‌ای از اضطراب تحلیل می‌کنند که برخاسته از رویارویی فرد با عامل تنش‌زاست. در داستان «عروسک چینی من» (همان: ۶۵)، هنگام ملاقات مریم و مادرش با پدر، مادر با شنیدن سخنان پدر شروع به جیغ زدن می‌کند و به دنبال او دیگران نیز همین رفتار را تکرار می‌کنند. این عکس‌العمل که نشانه اضطراب فوران‌یافته مادر است، موقعیت اضطراب را در روایت تأکید می‌کند. در داستان «معصوم اول» (همان: ۷۸)، ننه‌صغرا با دیدن حسنی جیغ می‌کشد و از حال می‌رود. صدای جیغ و فریاد زدن عبدالله نیز در شبی که مقابل حسنی بوده (همان: ۸۴)، توسط مسافرها شنیده می‌شود. در داستان «معصوم دوم» (همان: ۸۹)، هنگامی که خانه مصطفی در روستای بالا سنگ‌باران می‌شود، شروع به فریاد زدن می‌کند. در مجموعه داستان گلشیری جیغ‌زدن‌های دیگری نیز مشاهده می‌شود که برخی برخاسته از ترس و یا انعکاس یک رفتار طبیعی است، اما این موارد ذکر شده، همگی در بستر طولی روایت، عکس‌العملی برخاسته از نوعی اضطراب فراگیر است.

این مشخصه‌ها در کنار سایر مشخصه‌های رفتاری اضطراب در این داستان‌ها، واکنش غیرمنطقی، شتاب کردن، خودزنی و عدم برقراری رابطه چشمی است که بخش استیلای حس اضطراب را در مجموعه داستان تقویت می‌کند.

۶-۳. مشخصه‌های جسمانی

۶-۳-۱. بی‌خوابی و بی‌قراری

اضطراب، سبب ایجاد اختلال در سیستم خواب افراد می‌شود یا به‌صورت بی‌قراری جلوه می‌کند. به این علت که اضطراب با برانگیختگی همراه بوده و ممکن است

موجب بی‌خوابی شود (ر.ک. پاغوشی و همکاران، ۱۳۹۸: ۴۲) در داستان «عکسی برای قاب عکس خالی من» (گلشیری، ۱۳۶۴: ۲۴)، راوی بیان می‌کند که در مجاورت عمران به مدت یک هفته از نگرانی بی‌خوابی کشیده است. در داستان هردو روی سکه (همان: ۴۷، ۴۸)، راه رفتن پیرمرد دور حیاط در روزهای آخر زندگی‌اش، نشان از بی‌قراری وی دارد که منتج به بی‌خوابی نیز خواهد شد. در داستان «گرگ» (همان: ۵۶)، بعد از اینکه دکتر در قبرستان تله‌ای می‌گذارد، اختر آرام و قرار خود را ازدست می‌دهد و آن شب دچار بی‌خوابی می‌شود. در داستان معصوم اول (همان: ۸۱)، راوی یک‌شب از سکوت حیوانات دچار نگرانی است و نمی‌تواند بخوابد. در داستان معصوم چهارم نیز (همان: ۱۲۱)، راوی در خلال نامه از بی‌خوابی خود شکایت می‌کند.

۶-۳-۲. لرزیدن

لرزش در اندام‌ها، نشانه‌ای جسمانی از وجود اضطراب در اشخاص است. از علائم تشخیصی اضطراب، سرگیجه، فشارخون بالا، لرزش، بی‌قراری، تعریق زیاد بدن، مورمورشدن، کندی دفع ادرار و اتساع مردمک هستند (ر.ک. نصیرزاده و همکاران، ۱۳۹۷: ۳۰). در داستان «هردو روی یک سکه» (گلشیری، ۱۳۶۴: ۲۷)، لرزیدن صدای راوی هنگامی که می‌خواهد حقیقت را به سرداری بگوید و در داستان «گرگ» (همان: ۵۶)، لرزیدن بدن اختر هنگامی که صدای گرگ را می‌شنود و لرزیدن دست‌های دکتر هنگامی که نیمه‌شب اختر را در حال باز کردن قفل در می‌بیند، نشانه‌هایی جسمانی از این دست است. در داستان «عروسک چینی من» (همان: ۶۶)، مادر مریم در حالی که در روزنامه دنبال خبری از پدر می‌گردد، دستانش می‌لرزد. در داستان «معصوم اول» (همان: ۸۰)، دستان همسر راوی هنگام شنیدن صدایی در نیمه‌شب می‌لرزد. در داستان

معصوم دوم (همان: ۹۷)، مصطفی بعد از پوشیدن لباس شمر شروع به لرزیدن می‌کند. تمام این موارد نشان‌دهنده بروز جسمانی اضطراب در شخصیت است که هر کدام در بستر روایت درگیر یکی از این موارد خواهند شد.

از دیگر مشخصه‌های جسمانی اضطراب در این مجموعه می‌توان سرخ شدن صورت، پریدن بالای لب، تعریق، سردرد و احساس خستگی، تشدید درد جسمانی، عدم بهبود بیماری، دیدن کابوس، تپش قلب، خون‌دماغ شدن، بند آمدن زبان، قرمز شدن چشم‌ها، کف کردن دهان، لاغرشدن، سقط جنین، سیاهی نوک پستان‌ها، نگاه بهت‌زده و متعجب، بی‌حرکت ماندن و به هم خوردن دندان‌ها و توسع مردمک چشم و همچنین از هوش رفتن را نام برد. برای نمونه، رنگ‌پریدگی که یکی دیگر از نشانه‌های جسمانی اضطراب است. در داستان «گرگ» (همان: ۵۶) نمود بیرونی پیدا می‌کند؛ در آنجا که دکتر بعد از دیدن اختر که نیمه‌شب در حال باز کردن قفل در بوده، دچار رنگ‌پریدگی می‌شود. همچنین، زمانی که دکتر و راوی به سمت تله می‌روند، اختر با رنگ‌پریده صورت و لب‌ها به آن‌ها نگاه می‌کند. در داستان «معصوم اول» (همان: ۸۲)، بعد از دوسه ماه شخصی دختر کدخدا را در حمام با رنگ‌پریده می‌بیند.

۴-۶. مشخصه‌های روانی

۴-۶-۱. انزواطلبی

انزواطلبی یکی از نشانه‌های هیجانی اضطراب است. «علائم ارتباطی اضطراب شامل انزوا و عدم صمیمیت بوده و علائم روحی آن به صورت بی‌تفاوتی، احساس تهی بودن، از دست دادن معنی و مفهوم عشق و بی‌هدفی است» (محمدی برمی و کشاورز افشار، ۱۳۹۵: ۱۰۴). این نشانه روانی در داستان «نمازخانه کوچک من» (گلشیری، ۱۳۶۴:

۱۰) در قالب انزوای طلبی در شخصیت حسن و علاقه او به خلوت گزینی نمودار است؛ او همواره دوست دارد که در خلوت خود تنها باشد و به زائده انگشت خود نگاه کند. در داستان «گرگ» نیز (همان: ۵۴)، هنگامی که اهالی روستا دوره می‌گذارند، اختر تمایلی ندارد که همراه دکتر در دوره‌ها شرکت کند و ترجیح می‌دهد که در خانه تنها بماند.

۶-۴-۲. احساس خشم و پرخاشگری

اضطراب موجب به وجود آمدن احساساتی نظیر خشم در افراد می‌شود که به پرخاشگری افراد مضطرب نیز می‌انجامد.

گاهی انسان برای غلبه بر اضطراب دست به کارهای خشونت‌آمیزی می‌زند، به طوری که به ظاهر تصور می‌شود که او واقعاً آدم خشنی است، مثلاً حالت تهاجم و پرخاشگری که بسیاری از اشخاص عصبی در مواقع مختلف از خود نشان می‌دهند، اغلب ناشی از عناد و کینه‌توزی آنها نیست، بلکه ممکن است خشونت و بی‌پروایی آنها به این جهت باشد که احساس می‌کنند مورد حمله قرار گرفته‌اند (هورنای، ۱۳۶۹: ۶۲).

لذا می‌توان گفت که پرخاشگری از مهم‌ترین بازنمایی‌های ناشی است که اضطراب و همراه آن خواهد بود. لذا مشاهده می‌شود که در داستان «عکسی برای قاب عکس خالی من» (گلشیری، ۱۳۶۴: ۲۴)، راوی نسبت به عمران که مسبب بی‌خوابی او شده، احساس خشم دارد و در قسمتی از داستان (همان: ۲۶)، به بهانه بازی و به گونه‌ای که سرداری نفهمد، ضربه‌هایی از خشم به او وارد می‌کند. محمد، هم‌بندی او نیز نسبت به مظنونان احساس خشم دارد و با یکی از آنها نیز گلاویز می‌شود (همان:

۳۰). در داستان «هر دو روی یک سکه» (همان: ۴۸)، پیرمرد در اواخر داستان با دیدن ابراز مخالفت دیگران با او، خشمگین می‌شود و به آنان پرخاش می‌کند. در داستان «عروسک چینی من» نیز مریم همان احساسی را که نسبت به زندانبان دارد به عروسک خود منتقل کرده و او را به انتقام تهدید می‌کند. نشانه دیگر این فرایند در داستان «معصوم دوم» (همان: ۹۱) است، زمانی که مصطفی با دیدن چارقدر بر سر زنش، به او پرخاش می‌کند و به اجبار چارقدر را از سر زن بیرون می‌کشد. همچنین، بزرگان روستا که مصطفی را عامل خطری برای خود می‌بینند، از همان لحظه قتل سید با او با خشم و پرخاشگری برخورد می‌کنند و او را از روستا می‌رانند.

۴-۳. افسردگی و خودکشی

اضطراب با خود افسردگی را به دنبال دارد. «از نظر دورند و بالو، فرد زمانی دچار اضطراب می‌شود که نتواند با یک موقعیت کنار آید، این احساس ناتوانی و ادامه تهدید، فرد را به سوی درماندگی و افسردگی سوق می‌دهد» (خوشنویسان و افروز، ۱۳۹۰: ۷۴، ۷۵). اهمیت این رابطه تا بدانجاست که برخی پژوهشگران افسردگی را در کنار اضطراب و همسوی با آن قرار داده و بر این باورند که از جمله مهم‌ترین اولویت‌های بهداشتی در دنیای امروز مسئله افسردگی و اضطراب می‌باشد که به‌عنوان دو تا از رایج‌ترین بیماری‌های روان‌شناختی هستند. (مکوند حسینی و همکاران، ۱۳۹۶: ۲۶). لذا می‌توان هر دو را علت یکدیگر نیز تلقی کرد و شکل ارتباطی آن را به شدت مستقیم و مماس با هم خواند. در خوانش روان‌کاوانه این مجموعه روایت نیز این تلاقی حس می‌شود؛ در داستان «نمازخانه کوچک من»، راوی به دلیل ترس از دست دادن زائده انگشت خود احساس ناراحتی و غم‌زدگی می‌کند. در پایان داستان نیز

(گلشیری، ۱۳۶۴: ۱۶)، از اینکه نامزدش این زائده را دیده است و او را درک نکرده، ابراز ناراحتی می‌کند. در داستان «هر دو روی یک سکه»، نگرانی زیاد پیرمرد سبب افسردگی شدید او و در نهایت خودکشی او می‌شود. در داستان «عروسک چینی من» ناراحتی و افسردگی در وجود مریم در جایی که بیان می‌کند دیگر نمی‌تواند بخندد و در مادر و مادر بزرگش به دلیل گریه‌هایی که در غم پدر می‌کنند، مشاهده می‌شود. در داستان «معصوم دوم»، گریه کردن مصطفی هنگام پنهان شدن در تپه (همان: ۹۵) و همچنین در آخرین دیدارش با سید و پس از مرگ او و گاه ریختن بر سر خود (همان: ۱۰۱) و گریستن او و کدخدا و پسر او و مش‌تقی در آخرین معاشرتشان با سید (همان: ۹۹، ۱۰۰) نشان از غم و اندوه آن‌ها دارد. در داستان «معصوم سوم» نیز شدت اضطراب در استاد به خودکشی او منجر می‌شود.

۴-۴-۶. تمرکز بر اضطراب و بی‌اعتنایی به موضوعات دیگر

فرد مضطرب تنها به موضوع مورد اضطراب خود توجه زیادی نشان می‌دهد (خودمرکزی). در مورد آدم عصبی، یعنی فرورفتن زیاد شخص در خود که همه چیز را از دیدگاه خود می‌بیند و تنها به خودش توجه دارد و ممکن است این امر در ظاهر فرد مشخص نباشد (ر.ک. هورنای، ۱۳۶۱: ۲۷۰). این امر در داستان «نمازخانه کوچک من» و در رفتار راوی (حسن) جلوه دارد. او که تمرکز زیادی بر خود و موضوع اضطراب‌آور یعنی زائده انگشت خود داشته، همین مسئله را اسبابی می‌کند که نسبت به دیگر موضوعات مهم بی‌اعتنا باشد. در داستان «گرگ» نیز این تمرکز در شخصیت اختر با کشیدن طرح‌هایی از گرگ و خیره شدن به او، خواندن کتاب‌های جک لندن و بی‌توجهی به مسائل اطراف دیده می‌شود. در داستان «معصوم دوم» (گلشیری، ۱۳۶۴:

۹۲، ۹۳)، مصطفی در حال کشیدن چارقند از سر زنش یاد سید می‌افتد و بیان می‌کند که همیشه به یاد سید است. همچنین، او تلاش می‌کند هرطور شده خود را به ضریح برساند و به داد زدن‌ها و دشنام دادن‌ها و برخوردهای فیزیکی مشتقی و جماعت بیلبه‌دست اهمیتی نمی‌دهد.

۴-۴-۵. مقصر دانستن و سرزنش خود

یکی از ویژگی‌های افراد مضطرب، مقصر دانستن و سرزنش کردن خود است. طبق نتیجه مطالعاتی توسط مارتین^{۳۳} و داهلین^{۳۴}، میان استرس، اضطراب و افسردگی با راهبردهای منفی تنظیم شناختی هیجان (نشخوار فکری، مقصر دانستن خود و مقصر دانستن دیگران)، ارتباط مثبت معناداری وجود دارد (ر.ک. قاسم‌پور و همکاران، ۱۳۹۱: ۶۴). در داستان «نمازخانه کوچک من» (گلشیری، ۱۳۶۴: ۷)، حسن بعد از نشان دادن پایش به پسرک و آگاه شدن دیگران، خود را در این موضوع مقصر می‌داند. در ابتدای داستان «هر دو روی یک سکه» (همان: ۳۵) نیز راوی خود و دیگر زندانیان را در مرگ پیرمرد مقصر می‌داند. در داستان «معصوم دوم» (همان: ۹۰)، مصطفی، سنگ‌باران شدن خانه و خوردن سرش به بالای در را حق خود می‌داند. در داستان «معصوم سوم» نیز (همان: ۱۱۷)، همسر استاد خود را در باز کردن در برای استاد و کشته شدن او مقصر می‌داند و به سرزنش خود می‌پردازد.

۴-۴-۶. گوش به زنگ بودن

گوش به زنگ بودن و همواره در انتظار یک اتفاق یا خبر به‌سر بردن از نشانه‌های دیگر افراد مضطرب است. به گونه‌ای که «اضطراب با تنش عضلانی و گوش به زنگی هنگام

آماده شدن برای خطرها و هشدارها یا رفتارهای اجتنابی ارتباط دارد» (هالچین و ویتبورن، ۱۳۹۳: ۲۷۸). در داستان «عکسی برای قاب عکس خالی من» (گلشیری، ۱۳۶۴: ۱۹)، راوی بعد از چاپ شدن عکس آن سه نفر در روزنامه‌ها احساس خطر می‌کند و گوش به‌زنگ است و چندتا از کتاب‌هایش را می‌سوزاند. در داستان «گرگ» اختر در همهٔ مواقع انتظار آمدن گرگ را می‌کشد و روزی که صدیقه، زن راننده پیش اوست (همان: ۵۳، ۵۴)، مدام کنار پنجره می‌رود و به بیرون نگاه می‌کند. در داستان «معصوم اول» (همان: ۸۱) منتظر بودن راوی برای پارس کردن پیری و همین‌طور نیم‌خیز نشستن و بی‌حرکت ماندن پیری، دلالت بر گوش‌به‌زنگ بودن آن‌هاست.

۶-۴-۷. استفاده از مکانیزم‌های دفاعی

علاوه بر مقولهٔ اجتناب که پیش‌تر بدان اشاره شد، افراد از مکانیزم‌های دفاعی دیگری نیز در مقابله با اضطراب استفاده می‌کنند. بنابر نام‌گذاری فروید، روش‌های گوناگونی که افراد برای دور نگه داشتن افکار، غرایز و احساسات غیرقابل قبول از آن‌ها استفاده می‌کنند، مکانیزم‌های دفاعی هستند (ر.ک. نصیری‌دشتکی و صالحی، ۱۳۹۴: ۲۹۸). در داستان «نمازخانهٔ کوچک من» (گلشیری، ۱۳۶۴: ۹)، پدر راوی با استفاده از مکانیزم دفاعی انکار و نادیده گرفتن واقعیت، سعی در کاهش میزان اضطراب دارد. راوی نیز با استفاده از مکانیزم دفاعی منطق‌تراشی (همان: ۱۱) و آوردن توجیهی برای خود سعی دارد عامل اضطراب خود را به بیرون انتقال دهد. در داستان «عروسک چینی من» مریم با منتقل کردن احساسات خود به عروسکش، از مکانیزم دفاعی جابه‌جایی استفاده می‌کند و در داستان «معصوم دوم» بزرگان روستا با انداختن همهٔ تقصیرات به گردن مصطفی، از مکانیزم دفاعی فرافکنی برای کاهش اضطراب خود مدد می‌جویند. در

«داستان معصوم سوم» راوی با غرق شدن در شخصیت فرهاد از مکانیسم دفاعی همانندسازی و در داستان «معصوم چهارم» نیز راوی با تظاهر کردن به دوستی با دشمنان خود، از مکانیسم دفاعی وانمودسازی یا واکنش وارونه استفاده کرده است. از دیگر مشخصه‌های روانی در این مجموعه می‌توان به نگرانی افراطی، عدم بهبود اضطراب بعد از گذشت زمان، نشخوار فکری، داشتن خلق ناپایدار، اختلال در روابط عاطفی، نارضایتی از زندگی، عدم توانایی حل مسئله، عدم تمرکز و خیالاتی شدن و نوع شخصیت افراد اشاره کرد.

۷. عوامل بروز اضطراب

۷-۱. عوامل درونی

۷-۱-۱. کمال‌گرایی

کمال‌گرایی یکی از ویژگی‌های شخصیتی است که در بروز اضطراب افراد نقش دارد. «کمال‌گرایی به‌عنوان یکی از عوامل شخصیتی، پیش‌بینی‌کننده مهمی برای پیامدهای روان‌شناختی منفی مانند اضطراب است» (ذوقی و همکاران ۱۳۹۸: ۱۹۷ به نقل از کیم، ۲۰۰۷). گاهی این ویژگی می‌تواند مثبت عمل کند و گاهی دست‌نیافتنی و منفی شده و مبنای شکل‌گیری خود انتقادی و نگرانی در فرد را ایجاد کند که از مقدمات اضطراب است. افراد کمال‌گرا از آنجا که سعی در ایجاد تصویری عالی از خود در اذهان افراد دارند، به‌سرعت به سمت فرار از هرگونه شکست حرکت می‌کنند. این مسئله به دو ساحت کمال‌گرایی با نتایج معکوس منجر می‌شود؛ کمال‌گرایی خودمحور که با اضطراب رابطه معکوس دارد و به نوعی با ایجاد انگیزه و تلاش مثبت در ایجاد نشاط و آرامش در افراد نقش خواهد داشت و در نقطه مقابل، کمال‌گرایی دیگرمحور و

جامعه‌محور که با نشانه‌های افسردگی و اضطراب رابطه مستقیم دارد (رک. بشارت و فرهمند، ۱۳۹۶: ۳۳۴) که همین نوع از کمال‌گرایی محل بحث این پژوهش خواهد بود. حال «سازوکار تأثیرگذاری کمال‌گرایی در شکل‌گیری و تداوم نشانه‌های افسردگی به این شکل است که من در برابر آرزوهایش، احساس درماندگی می‌کند و احساس درماندگی در دستیابی به اهداف عالی من موجب ازدست دادن حرمت خود می‌شود که ویژگی اصلی افسردگی است» (ملکی و اسبقی، ۱۴۰۰: ۱۲۴). لذا مشاهده می‌شود که در داستان «نمازخانه کوچک من» مادر حسن از این جهت که عقیده دارد فرزندش باید در دید دیگران کامل و بدون عیب و نقص باشد، درگیر این نوع کمال‌گرایی جامعه‌محور می‌شود و آن را به فرزند خود نیز منتقل می‌کند. در داستان «هر دو روی یک سکه» نیز این ویژگی در شخصیت پیرمرد که اهداف محکم و انعطاف‌ناپذیری دارد، دیده می‌شود. مضاف بر اینکه در داستان «معصوم دوم» انتظارات بالای بزرگان اهالی روستای پایین برای رونق گرفتن روستایشان و رهاشدن از وابستگی به روستای بالا، آن‌ها را به فکر قتل سید می‌اندازد.

۷-۱-۲. جنسیت

معمولاً زنان بیش از مردان دچار اضطراب و نگرانی می‌شوند. «ساختار زیستی بدن زن به گونه‌ای بنا شده که او بیش از مردان مستعد اضطراب و استرس می‌شود» (اسمخانی اکبری‌نژاد و همکاران، ۱۳۹۳: ۷۴). در داستان «گرگ» نیز شخصیت اصلی که دچار اضطراب شده (اختر) از این جنس است. در داستان «عروسک چینی من» نیز دیده می‌شود که اضطراب در شخصیت مادر و مادر بزرگ مریم نسبت به شخصیت عموناصر بیشتر بروز پیدا کرده است.

۷-۱-۳. عوامل فرعی

از عوامل درونی دیگر در این مجموعه می‌توان به وراثت، دید منفی به تصویر بدنی خود، کمبود عزت نفس، ترس از ارزیابی منفی و حقارت، احساس گناه، ترس از شناخته شدن، ترس از بدنامی، ترس از ناهشیاری، اختلالات شخصیتی و روان‌پریشی و مرور خاطرات گذشته اشاره کرد. برای نمونه داشتن باورهای عامیانه گاه موجب ایجاد ترس و نگرانی غیرمنطقی در افراد می‌شود. در داستان «معصوم اول» (همان: ۸۱)، راوی به سبب باور عامیانه‌ای که در مورد زوزه کشیدن سگ‌ها دارد، دچار نگرانی می‌شود. در داستان «معصوم سوم» (همان: ۱۱۵)، استاد نگران این است که در یک شب که ماه کامل است، بلایی به سر خود بیاورد و این به داشتن باور عامه رابطه ماه کامل با ایجاد جنون در افراد مرتبط است.

۷-۲. عوامل بیرونی

۷-۲-۱. عامل زمان و مکان

عوامل زمانی و مکانی می‌توانند در بروز و شدت اضطراب مؤثر باشند. برای نمونه زمان غروب آفتاب به صورت یک تجربه فراگیر، در بردارنده نوعی اضطراب، دل‌تنگی است که برخی از آن به سندروم غروب آفتاب^{۳۵} یاد می‌کنند. این سندروم یک پدیده عصبی است که با افزایش گیجی و بی‌قراری در افراد مبتلا به هذیان یا نوعی زوال عقل همراه است. این بیماری بیشتر با بیماری آلزایمر مرتبط است، اما در افراد مبتلا به سایر اشکال زوال عقل نیز دیده می‌شود. اصطلاح «غروب آفتاب» توسط پرستار لوئیس کی اوآنز^{۳۶} در سال ۱۹۸۷ به دلیل افزایش زمان سردرگمی فرد که از اواخر بعدازظهر و اوایل شب شروع می‌شد، ابداع شد (See. Evans, 1978: 101-102). این امر یعنی

ارتباط زمان با مقوله اضطراب در داستان «نمازخانه کوچک من» (گلشیری، ۱۳۶۴ : ۱۶) این‌گونه مشاهده می‌شود که زمان غروب برای راوی زمانی است که بیشتر در آن احساس نگرانی می‌کند. در داستان‌های «هر دو روی یک سکه» و «عکسی برای قاب عکس خالی من» فضای زندان به‌عنوان عامل مکانی در بروز اضطراب اشخاص نقش دارد. در داستان «گرگ» نیز موقعیت مکانی خانه اختر و دکتر، یعنی مقابل قبرستان بودن و در داستان معصوم اول نیز قرار داشتن حسنی در مجاورت قبرستان و دو عنصر زمانی غروب آفتاب و شب و همچنین تنهایی از این دست است.

۷-۲ - ۲. عوامل دیگر

عوامل بیرونی دیگر در این مجموعه، مورد تمسخر واقع شدن، نوع نگرش جامعه، ترس از افشای حقیقت، ترس از بی‌تابی کودک، جدایی از والد، ترس از عامل ناشناخته، نداشتن امنیت و نزدیک بودن مخالفان و عدم حمایت اجتماعی هستند. از جمله مهم‌ترین آنان، وجود ظاهر ترسناک در حوزه عوامل بیرونی است. در داستان «معصوم اول»، ظاهر حسنی که از همان اول ترسناک بوده، با چشم و ابرو کشیدن عبدالله و درست کردن سبیل بزرگ و گذاشتن کلاه برای او ترسناک‌تر می‌شود و همین ظاهر ترسناک او یکی از عوامل ایجاد اضطراب در اهالی است. در داستان «معصوم دوم» نیز لباس‌های نقش شمر که مصطفی به تن می‌کند و همچنین شمشیر و سبیل‌های تاب‌داده او، موجب می‌شود که ظاهر او ترسناک‌تر شود و جریان اضطراب بیشتری به ماجرای قتل سید ببخشد.

۸. نتیجه

متن ادبی به مثابه کلیتی گویا و قایم به خود، قابلیت آن را دارد که در فرایند نقد روان‌کاوانه با رویکردی ساختاری و متن‌محورانه به عنوان یک سوژه گویا مورد بررسی و تحلیل قرار گیرد؛ این تحلیل با توجه به مبانی نظری ارائه شده و بررسی روابط میان عوامل درونی و بیرونی با اضطراب، به نتایج کلی با توجه به بخش‌بندی‌های زیر منتج خواهد شد. در نخستین داستان این مجموعه، «نمازخانه کوچک من» وجود اضطراب اجتماعی و فراگیر در شخصیت راوی، نمود برجسته‌ای دارد. دو عامل اصلی شکل‌گیری این اضطراب‌ها در وی، وراثت و محیط زندگی است. وجود اضطراب در راوی، سبب شده که او شخصیتی عزت‌طلب پیدا کند و بیشتر به پاسخ غیرمنطقی اجتناب روی بیاورد؛ ادامه دادن این پاسخ توسط راوی، به تداوم اضطراب او منجر شده و نشخوار فکری و تمرکز بر خود، او را بیشتر از پیش، در این جریان غرق کرده است. راوی، با متقاعد کردن خود و استفاده از مکانیزم دفاعی دلیل‌تراشی، موضوع مورد اضطراب خود را، بخشی از وجود خود دانسته و آن را هضم کرده است و همین موضوع نیز، اختلال اضطراب فراگیر و نگرانی همیشگی در مورد از دست دادن زائده انگشت خود را، برای او به دنبال داشته است؛ به حدی که این اختلال، در روابط میان فردی و عاطفی او تأثیر منفی می‌گذارد و زندگی او را تا حد زیادی مختل می‌کند. در داستان «عکسی برای قاب عکس خالی من» اضطراب مبنای تغییر رفتار زندانیان و به طور کلی، احساس خشم ناشی از اضطراب و گوش به زنگی، در آنان شده است. در داستان «هر دو روی یک سکه» پیرمرد، انسانی کمال‌گرایی و تنهایی، عامل اصلی اضطراب و به تبع آن، خشم و پرخاشگری و در نهایت افسردگی خواهد شد. می‌شود. اضطراب اختر در داستان «گرگ» به شکل فوبیای حیوانات، یعنی گرگ، جلوه‌گر شده

که موجب در خود فرو رفتن و منزوی شدن او می‌شود. وجود دو ویژگی تمرکز بر روی موضوع اضطراب‌زا و پاسخ غیرمنطقی در مقابل اضطراب، در این داستان برجسته‌تر است. در داستان «عروسک چینی من»، مریم در قالب بازی و با استفاده از مکانیسم دفاعی جابه‌جایی، به بازسازی می‌پردازد و به این وسیله، تجارب و هیجانات منفی و احساس خشمی را که دارد، با کمک عروسک خود، تخلیه می‌کند و اضطراب خود را تسکین می‌دهد. در این داستان، دو مؤلفه خشم و افسردگی ناشی از اضطراب، پررنگ‌تر است. در داستان «معصوم اول» ترس از وجود مترسک و شرایط محیطی عامل اصلی اضطراب در اهالی شهر است. و اضطراب در پایان داستان، بخشی از وجود راوی می‌شود. در داستان «معصوم دوم»، علت اضطراب در مصطفی، احساس گناه است و عوامل محیطی در چهار نفر از شخصیت‌ها ایجاد اضطراب می‌کند. مکانیسم دفاعی فرافکنی نقش مهمی در تسکین اضطراب در این روایت دارد. در داستان «معصوم سوم» وجود اختلالات شخصیتی در استاد همچنین، عبور او از واقعیت و هم‌ذات‌پنداری و استفاده از مکانیسم دفاعی همانندسازی از عوامل و نتایج اصلی اضطراب است. شخصیت راوی در داستان «معصوم چهارم» اضطراب حاصل یک امر بیرونی و هراس از نزدیک بودن مخالفان است.

بیماری افسردگی به‌عنوان پیامد شایع اختلالات اضطرابی، در تمام شخصیت‌های مضطرب، به‌نحوی مشاهده می‌شود و حتی به خودکشی برخی از آنها نیز می‌انجامد. از دیگر پیامدهای مکرر اضطراب در شخصیت‌ها، اختلال در خواب، مقصر دانستن و سرزنش خود، تفکر و تمرکز بر روی موضوع تنش‌زا و احساس خشم و پرخاشگری است. اضطراب اشخاص در آنها روندی رو به رشد دارد؛ تا حدی که اغلب، به مرگ اشخاص می‌انجامد. می‌توان چنین نتیجه گرفت که از دیدگاه نویسنده، اضطراب، باعث

درماندگی بسیار شخص می‌شود و امری فلج‌کننده است. به غیر از داستان معصوم سوم، که اضطراب به سبب وجود روان‌پریشی و اختلال شخصیتی در شخصیت استاد به وجود آمده است، در سایر داستان‌ها عوامل محیطی در بروز و ظهور اضطراب در اشخاص نقش مؤثرتری دارند. میزان فراوانی مشخصه‌های اضطراب در داستان‌های این مجموعه در جدول زیر آورده شده است. از بین مشخصات اضطرابی موجود در داستان‌ها، مشخصه‌های اجتناب، استفاده از مکانیزم‌های دفاعی، لرزیدن، افسردگی، مصرف سیگار و الکل و بی‌خوابی (هر کدام ۵۵ درصد)، بیشترین فراوانی را در این داستان‌ها دارند. پس از این‌ها، مشخصه‌های احساس خشم و پرخاشگری و مقصر دانستن و سرزنش خود (با ۴۴ درصد) و گوش به زنگی، تمرکز بر عامل اضطرابی و جیغ و فریاد کردن (با ۳۳ درصد) بیشترین فراوانی را دارند. سایر مشخصه‌های اضطراب در این مجموعه مانند انزواطلبی و رنگ‌پریدگی و داشتن رفتار وسواسی و دیگر موارد مذکور، هر کدام به مقدار کم (۲۰ درصد و پایین‌تر) دیده می‌شوند. بیشترین عامل اضطراب در این داستان‌ها نیز عامل زمان و مکان (۵۵ درصد) است. پس از آن عامل درونی کمال‌گرایی (با ۳۳ درصد) بیشترین میزان را داراست. عوامل جنسیت، ظاهر ترسناک و باور عامیانه (هر کدام ۲۲ درصد)، نسبت به این دو عامل از میزان کم‌تری برخوردار است و سایر عوامل مذکور دارای کم‌ترین میزان هستند.

پی‌نوشت‌ها

1. Sigmund Freud
2. anxiety
3. worry
4. concern
5. tension
6. fear

7. id
8. ego
9. super-Ego
10. libido
11. Karen Horney
12. basic anxiety
13. Charles Spielberger
14. state anxiety
15. trait anxiety

۱۶. میان ترس و فوبیا در روان‌شناسی نیز تفاوتی مبنایی وجود دارد. ترس در قاموس خود عملاً یک واکنش طبیعی است در مقابل خطر که در چهارچوب مکانیزم‌های دفاعی طبیعی بدن قرار گرفته و هدف آن محافظت است، اما فوبیا به ترس نامعقول فرد از یک موضوع یا شیء اطلاق می‌شود که با آگاهی از این موضوع، باز هم غیر قابل کنترل باقی خواهد ماند.

17. real anxiety
18. neurotic anxiety
19. moral anxiety
20. Ross
21. Maclean
22. physical
23. cognitive
24. perceptive
25. behavioral
26. avoid
27. Menin
28. Wells
29. Jones (1879-1958)
30. Belsky
31. anxiety disorders
32. Clark
33. Martin
34. Dahlin
35. sundowning or sundown syndrome
36. Lois K. Evans

منابع

- آفرین، فریده (۱۳۸۸). «بررسی رمان شازده احتجاب از چشم‌انداز نظریات یونگ». *نقد ادبی*. ش ۷. ۹-۳۵.
- آقاخانی بیژنی، محمود (۱۳۹۶). «جلوه‌های ترس و اضطراب در رمان زمین سوخته». *نقد ادبی*. ش ۳۷. ۷-۲۸.
- احمدی کهنعلی، حمیده و باقری، مسعود (۱۳۹۴). «پیش‌بینی اضطراب مرگ براساس سرسختی روان‌شناختی و ویژگی‌های شخصیتی». *شخصیت و تفاوت‌های فردی*. ش ۹. ۹۵-۱۱۴.
- اسدالله‌پور، امین و همکاران (۱۳۸۹). «اضطراب فراشناختی و قضاوت یادگیری آنی و تأخیریافته: در جست‌وجوی سازوکارهای زیرساز اضطراب در نظریه ولز». *روان‌پزشکی و روان‌شناسی بالینی ایران*. ش ۴. ۴۱۲-۴۱۹.
- اسماعیلی، معصومه (۱۳۹۰). «بررسی تأثیر موریتادرمانی بر کاهش اضطراب». *پژوهش‌های روان‌شناسی بالینی و مشاوره*. ش ۱. ۱۵-۳۰.
- اسمخانی اکبری‌نژاد، هادی و همکاران (۱۳۹۳). «اثربخشی واقعیت‌درمانی به شیوه گروهی بر اضطراب زنان». *مطالعات روان‌شناختی*. ش ۲. ۷۳-۸۷.
- اکبرزاده ابراهیمی، آذر و همکاران (۱۳۹۸). «نشانه‌های اضطراب در رمان درخت انجیر معابد». *روایت‌شناسی*. ش ۶. ۲۱۵-۲۳۹.
- اورسیلو، سوزان و روئمر، الیزابت (۱۳۹۸). *گذر از اضطراب با بهوشیاری*. ترجمه سهیلا جمالی. تهران: بینش نو.
- بشارت، محمدعلی و فرمند، هادی (۱۳۹۶). «ابعاد کمال‌گرایی و نشانه‌های افسردگی و اضطراب». *مجموعه مقالات ششمین کنگره انجمن روان‌شناسی ایران*. *روان‌شناسی معاصر*. ویژه‌نامه ۱۲. ۳۳۱-۳۳۶.

- پاغوشی، فریبا و همکاران (۱۳۹۸). «پیش‌بینی مشکلات خواب براساس سبک‌های دلبستگی ناایمن با میانجی‌گری افسردگی و اضطراب». *روان‌شناسی بالینی*. ش ۴. ۴۱-۵۱.
- تقوی، محمدرضا و استوار، صغری (۱۳۹۲). *مبانی نظری، پژوهشی و درمانی اختلال اضطراب اجتماعی (رویکرد شناختی)*. شیراز: ارم.
- حاجی‌اقراری، لعیبا و همکاران (۱۳۹۷). «اثربخشی درمان مبتنی بر پذیرش و تعهد بر بازداری رفتاری و اجتناب شناختی رفتاری زنان دارای اختلال اضطراب فراگیر». *پژوهش پرستاری*. ش ۶. ۳۱-۳۸.
- خوشنویسان، زهرا و افروز، غلامعلی (۱۳۹۰). «رابطه خودکارآمدی با افسردگی، اضطراب و استرس». *اندیشه و رفتار روان‌شناسی بالینی*. ش ۲۰. ۷۳-۸۰.
- ذوقی، لیلا و همکاران (۱۳۹۸). «بررسی رابطه بین کمال‌گرایی و اضطراب امتحان با متغیر میانجی ذهن‌آگاهی در دانشجویان». *روان‌شناسی تربیتی*. ش ۵۱. ۱۹۵-۲۱۰.
- رایکمن، ریچارد (۱۳۸۷). *نظریه‌های شخصیت*. ترجمه مهرداد فیروزبخت. تهران: روان.
- رحمتی، عباس و خواجه‌ویی میرزاده، آزاده (۱۴۰۰). «شیوع‌شناسی اضطراب کروناویروس: عوامل خطر و محافظ در دانشجویان و کارکنان دانشگاه شهید باهنر کرمان». *روان‌شناسی سلامت*. ش ۳۹. ۸۵-۱۰۴.
- سادوک، بنجامین جیمز، سادوک، ویرجینیا آلکوت و روئیز، پدرو (۱۳۹۴). *خلاصه روان‌پزشکی کاپلان و سادوک براساس DSM-5*. ج ۳. ترجمه مهدی گنجی. تهران: ساوالان.
- سیدان، مریم (۱۳۸۶). «نقد روان‌شناختی بر شازده احتجاج گلشیری». *علوم ادبی دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه قم*. ش ۳. ۵۷-۷۶.
- شفایی، محیا و همکاران (۱۳۹۵). «بررسی ارتباط بین اضطراب مرگ و کیفیت زندگی در بیماران تحت‌درمان با همودیالیز». *حیات*. ش ۴. ۳۲۵-۳۳۸.
- شولتز، دوان (۱۳۸۶). *نظریه‌های شخصیت*. ترجمه یحیی سیدمحمدی. تهران: ارسباران.

- صاعدی، احمدرضا و حاجی قاسمی، فرزانه (۱۳۹۷). «بررسی جنبه روان‌شناختی شخصیت در "شازده احتجاب" اثر هوشنگ گلشیری و «مَا تَبَقَى لَكُمْ» اثر غسان کنفانی». پژوهش‌های تطبیقی زبان و ادبیات ملل. ش ۱۱. ۳۷-۵۳.
- عبدلی، نسرین و اسدی، رقیه (۱۳۹۹). «پیش‌بینی سلامت عمومی براساس متغیرهای فردی، خودکارآمدی در شاغلین (دانشجو و غیردانشجو) کادر درمانی بیماران COVID19». روان‌شناسی تربیتی. ش ۵۵. ۲۳۹-۲۶۸.
- عرفانی، نیلوفر و همکاران (۱۳۹۰). «اثر هایپریکوم پرفوراتم بر اضطراب». مراقبت‌های نوین. ش ۴. ۱۷۹-۱۸۵.
- عروتی عزیز، مرضیه و همکاران (۱۳۹۹). «اثر بخشی درمان شناختی رفتاری بر نیرومندی من و اضطراب در افراد مبتلا به اختلال اضطراب فراگیر». مطالعات روان‌شناختی. ش ۳. ۳۹-۵۶.
- علم‌الهدایی، سیدحسن (۱۳۷۹). «اضطراب ریاضی». روان‌شناسی و علوم تربیتی. ش ۶۰. ۹۹-۱۱۹.
- فروید، زیگموند (۱۴۰۰). بازدارنده‌ها، نشانگان و اضطراب. ترجمه سیاوش طلایی‌زاده. تهران: نگاه.
- قاسم‌پور، عبدالله و همکاران (۱۳۹۱). «پیش‌بینی اضطراب مرگ براساس راهبردهای تنظیم شناختی هیجان». دانش و پژوهش در روان‌شناسی کاربردی. ش ۲. ۶۳-۷۰.
- کاظمی، سیده فاطمه و کریمی، یوسف (۱۳۹۱). «مقایسه ابعاد کمال‌گرایی (خودمدار، دیگرمدار و جامعه‌مدار) و مکان کنترل در میان دانشجویان با اضطراب امتحان بالا و دانشجویان عادی دانشگاه علامه طباطبائی». فرهنگ مشاوره و روان‌درمانی. ش ۹. ۸۷-۱۰۴.
- کاظمی، معراج و همکاران (۱۳۹۵). «خوانشی روان‌کاوانه از داستان کوتاه گرگ اثر هوشنگ گلشیری». جستارهای ادبی. ش ۱۹۵. ۴۹-۶۶.
- کشاوری افشار، حسین و همکاران (۱۳۹۵). «اثر گشتالت‌درمانی بر اضطراب فراگیر و اضطراب امتحان دانشجویان». فرهنگ مشاوره و روان‌درمانی. ش ۲۸. ۸۵-۱۰۲.
- کریمی حکاک، احمد (۱۳۷۹). «هوشنگ گلشیری». ایران‌نامه. ش ۷۰. ۱۴۳-۱۴۸.
- گلشیری، هوشنگ (۱۳۶۴). نمازخانه کوچک من. تهران: کتاب تهران.

- محمدی برمی، حلیمه و کشاورز افشار، حسین (۱۳۹۵). «نقش عملکرد خانواده و تمایز یافتگی مادر در پیش‌بینی اضطراب دختران نوجوان». پژوهش‌نامه زنان. ش ۴. ۱۰۱-۱۳۱.
- محمدی، نورالله و سجادی‌نژاد، مرضیه‌سادات (۱۳۸۶). «رابطه نگرانی از تصویر بدنی، ترس از ارزیابی منفی و عزت‌نفس با اضطراب اجتماعی». پژوهش‌های نوین روان‌شناختی. ش ۵. ۶۰-۷۵.
- محمودعلیلو، مجید (۱۳۹۳). «مقایسه مؤلفه‌های شناختی اضطراب بین بیماران مبتلا به اختلال اضطراب فراگیر، اختلال وسواسی جبری و افراد عادی». پژوهش‌های نوین روان‌شناختی. ش ۳۵. ۱۵۳-۱۶۹.
- مسگریان، فاطمه و همکاران (۱۳۹۶). «روابط موضوعی و مکانیزم‌های دفاعی در اضطراب اجتماعی». روان‌شناسی تحولی. ش ۵۳. ۳-۱۴.
- مکوند حسینی، شاهرخ و همکاران (۱۳۹۶). «رابطه سیستم‌های مغزی - رفتاری و عواطف با اضطراب اجتماعی در دانشجویان». عصب روان‌شناسی. ش ۳ (پیاپی ۱۰). ۶۳-۸۰.
- مکوند حسینی؛ شاهرخ و همکاران (۱۳۹۶). «رابطه تنظیم هیجانی با نشانگان افسردگی و اضطراب در دانشجویان: نقش واسطه‌ای ذهن آگاهی». روان‌شناسی و روان‌پزشکی شناخت. ش ۲. ۲۴-۳۸.
- ملکی، طیبه و اسبقی، الهام (۱۴۰۰). «نقش واسطه‌ای حرمت خود: رابطه بین ابعاد کمال‌گرایی با افسردگی و پرخاشگری». روان‌شناسی تحولی: روان‌شناسان ایرانی. ش ۷۰. ۱۱۵-۱۲۶.
- نصیرزاده، زیبا و همکاران (۱۳۹۷). «اثربخشی آموزش تاب‌آوری بر کاهش احساس تنهایی و اضطراب دانش‌آموزان دختر دبیرستان». روان‌شناسی بالینی. ش ۲. ۲۹-۴۰.
- نصیری دشتکی، عصمت و صالحی، رضوان (۱۳۹۴). «بررسی رابطه پنج عامل بزرگ شخصیت و مکانیسم‌های دفاعی». روان‌شناسی و علوم تربیتی. دوره ۲. ۲۹۷-۳۰۸.
- هالچین، ریچارد، ویتبورن، سوزان کراس (۱۳۹۳). آسب‌شناسی روانی. ج ۱. ترجمه یحیی سیدمحمدی. تهران: روان.

هورنای، کارن (۱۳۶۱). *عصبيت و رشد آدمی*. ترجمه محمدجعفر مصفا. تهران: بهجت.

هورنای، کارن (۱۳۶۹). *عصبانی‌های عصر ما*. ترجمه ابراهیم خواجه‌نوری. تهران: شرق.

یزدخواستی، حامد و مولودی، فواد (۱۳۹۱). «خوانشی لکانی از شازده احتجاب گلشیری». *ادب‌پژوهی*. ش ۲۱. ۱۱۱-۱۳۹.

References

- Abdoli, N., & Asadi, R. (2020). "Pishbini-ye Salamat-e Omoumi bar Asas-e Motaqayyerha-ye Fardi. Khodkaramadi dar Shaqelin "Daneshjou va gheir-e Daneshjou Kadr-e Darmani-ye Bimaran-e COVID19". *Ravanshenasi-ye Tarbiati*. No. 55. pp. 239-268.
- Afarin, F. (2009). "Barrasi-ye Roman-e Shazdeh Ehtejab az Cheshmandaz-e Nazariyyate Young". *Naqd-e Adabi*. No.7. Pp. 9-35.
- Ahmadi Kohānali, H., & Baqeri, M. (2015). "Pishbini-ye Ezterab-e Marg bar Asase Sarsakhti RavanShenakhti va Vijgi-hāye Shakhsiiyati". *Shakhsiiyyat va Tafavot-haye Fardi*. No.9. pp. 95-114.
- Akbarzade-ye Ebrahimi, A. et al. (2019). "Neshaneha-ye Ezterab dar Romman-e Derakht-e Anjir-e Maabed". *Revayatshenasi*. No.3.6. pp. 215-239.
- Alamalhodayi, H. (2000). "Ezterab-e Riazi". *Ravanshenasi va oloum-e Tarbiati*. No. 60. pp. 99-119.
- Aqākhani Bijani, M. (2017). "Jelvehā-ye Tars va Ezteran dar Roman-e Zamin-e Sukhteh". *Naqd-e Adabi*. No.10. 37. Pp.7- 28
- Arouti Aziz, M., et al (2020). "Asarbakhshi-ye Darman-e Shenakhti Raftari bar Niroumandi-ye Man va Ezterab dar Afrad-e Mobtala be Ekhtelal-e Ezterab-e Faragir". *Motaleat-e Ravanshenakhti*. No.16.3. pp. 39-56.
- Asadollahpour, A., & fata, L. (2010). "Ezterab-e Farashenakhti va qezavat-e Yadgiri-e Ani va Takhiryafte: dar Jost va Jooy-e Saz va Karha-ye Zirsaze Ezterab dar Nazariye-ye Velz". *Ravanpezeshki va Ravanshenasi-ye Balini-ye Iran*. No.16.4. pp. 412-419.
- Erfani, N., et al. (2001). "Asar-e Hiperikom Perforatom bar Ezterab". *Moraqebatha-ye Novin*. No.8.4. pp. 179-185.
- Esharat, M., & Farahmand, M. (2017). "Abad-e Kamalgarayi va Neshaneha-ye Afsordegi va Ezterab". *Majmoue Maghalat-e sheshomin Kongere-ye Anjoman-e Ravanshenasi_e Iran*. *Ravanshenasi-ye Moaser*. No.12. pp. 331-336.
- Esmaeili, M. (2011). "Barresi-ye Tasir-e Mouritadarmani bar Kahesh-e Ezterab". *Paghoushsha-ye Ravanshenasi-e Balini va Moshavere*. No.1. pp. 15-30.

- Evans, L.K. (1987). "Sundown syndrome in institutionalized elderly". *Journal of the American Geriatrics Society*. No.35 (2). Pp. 101-108.
- Freud, S. (2021). *Bāzdāri. Neshāngan va Ezterāb*. Trans Talae Zadeh. S. Tehran: Negāh. [in Persian]
- Golshiri, H. (2006). *Namāz Khane-ye Kochak-e Man*. Tehtān: Ketab-e Tehran. [in Persian]
- Hajieqrari, L., Asadi, F., Javazi, S., & Atef Vahid, T. (2018). "Asarbakhshi-ye Darman-e Mobtani bar Paziresh va Taahod bar Bazdari-ye Raftari va Ejenab-e shenakhti-Raftari-ye Zanan-e Dara-ye Ekhtelal-e Ezterab-e Faragir". *Pajouhesh-e Parastari*. No.6-13. pp. 31-38.
- Halgin, R., & Susan, C. W. (2014). *Asinshenāsi Ravāni*. 1. Ttrans Seyyed Mohammadi. Y. Tehān: Ravān. [in Persian]
- Horney, K. (1985). *Asabāni-haye Asr-e Mā*. Trans Khaje Noori.E. Tehran: Sharq. [in Persian]
- Horney, K. (1982). *Asabiyyt va Roshd-e Adami*. Trans Mosaffa. M.J. Tehrān: Bahjat. [in Persian]
- Karimi Hakak, A. (2020). Houshang-e Golshiri. *Iranname*. No.70. pp. 143-148.
- Kazemi, F., & Karimi, Y. (2012). "Moqayese-ye Abad-e Kamalgarayi "Khodmadar. Digarmadar va Jameemadar" va Makan-e Kontorol dar Mian-e Daneshjouyan-e ba Ezterab-e Emtehan-e Bala va Daneshjouyan-e Adi-e Daneshgah-e Allame Tabatabaei". *Farhang-e Moshavere va Ravandarmani*. No. 9. pp. 87-104.
- Kazemi, M., Maleki, N., & Fallah, B. (2016). "Khaneshi Ravankavane az Dastan-e Koutah-e Gorg Asar-e Houshang-e Golshiri". *Jastarha-ye adabi*. No.195. pp. 49-66.
- Keshavarz-e Afshar, H., et al. (2016). "Asar-e Geshtaltdarmani bar Ezterab-e Faragir va Ezterab-e Emtehan-e Daneshjouyan". *Farhang-e Moshavere va Ravandarmani*. No. 28. pp. 85-102.
- Khoshnevisan, Z., & Afrouz, Q. (2011). "Rabete-ye Khodkaramadi ba Afsordegi. Ezterab va Esteres". *Andishe va Raftar-e Ravanshenasi-ye Balini*. No.20. pp.73-80.
- Mahmoudalilou, M. (2014). "Moqayese-ye Moalefeha-ye Shenakhti-ye Ezterab beyn-e Bimaran-e Mobtala be Ekhtelal-e Ezterab-e Faragir. Ekhtelal-e Vasvasi-e Jabri va Afrad-e Adi". *Pajouheshha-ye Novin-e Ravanshenakhti*. N. 9.35. pp. 153-169.
- Makvand Hoseini, Sh. et al. (2017). "Rabete-ye Sistemha-ye Maqzi-Raftari va Avatef ba Ezterab-e Ejtemaei dar Daneshjouyan". *Faslname-ye Elmi-Pajouheshi_ye Asab-e Ravanshenasi*. No. 3.3. pp. 63-80.

- Makvand Hoseini, Sh. et al. (2017). "Rabete-ye Tanzim-e Hayajani ba Neshanegan-e Afsordegi va Ezterab dar Daneshjouyan: Naqsh-e Vasetei-ye Zehnegahi". *Majalle-ye Ravanshenasi va Ravanpezeshki-ye Shenakht*. No.2.4. pp. 24-38.
- Maleki, T., & Asbaqi, E. (2021). "Naqsh-e Vasetei-ye Hormat-e Khod: Rabete beyn-e Abad-e Kamalgarayi ba Afsordegi va Parkhashgari". *Faslname-ye Ravanshenasi-ye Tahavoli: Ravanshenasan-e Irani*. No. 18.70. pp. 115-126.
- Mesgarian, F., et al. (2017). "Ravabet-e Mozoei va Mekanizmha-ye Defaei dar Ezterab-e Ejtemaei". *Ravanshenasi-ye Tahavoli*. No.14.53. pp. 3-14.
- Mohamadi Barmi, H., & Keshavarz-e Afshar, H. (2016). "Naqsh-e Amalkard-e Khanevade va Tamazozyaftegi-ye Madar dar Pishbini-ye Ezterab-e Dokhtaran-e Nojavan". *Pajoheshname-ye zanan*. No. 4. pp. 101-131.
- Mohamadi, N., & Sajadinejad, M. (2006). "Rabete-ye Negarani az Tasvir-e Badani. Tars az Arzyabi-ye Manfi va Ezzat-e Nafs ba Ezterab-e Ejtemae". *Pajouheshha-ye Novin-e Ravanshenakhti*. No.5. pp. 60-75.
- Nasiri-e Dashtaki, E., & Salehi, R. (2015). "Barresi-ye Rabete-ye Panj Amel-e Bozorg-e Shakhshiat va Mekanizmha-ye Defaei". *Ravanshenasi va Oloum-e Tarbiati*. No. 2. pp. 297-308.
- Nasirzade, N., et al. (2018). "Asarbakhshi-ye Amouzeshe Tabavari bar Kahesh-e Ehsas-e Tanhayi va Ezterab-e Daneshamouzan-e Dokhtar-e Dabirestan". *Ravanshenasi-ye Balini*. No. 2. pp. 29-40.
- Orsillo, M. S., & Roemer. E. (2019). *Gozar az Ezterāb bā Behushyari*. Trans *Soheilā. J.* Tehrān: Binesh [in Persian]
- Paqoushi, F., Khanjani, Z., & Hashemi, T. (2019). "Pishbini-ye Moshkelat-e Khab bar Asas-e Sabkha-ye Delbastegiha-ye Naemen ba Mianjigari-ye Afsordegi va Ezterab". *Ravanshenasi-ye Balini*. No.4. pp. 41-51.
- Qasempour, A., Soure, J., & Mirtohid, T. (2012). "Pishbini-ye Ezterab-e Marg bar Asas-e Rahbordha-ye Tanzim-e Shenakhti-ye Hayajan". *Danesh va Pajouhesh dar Ravanshenasi-ye Karbordi*. No. 2. pp. 63-70.
- Rahmati, A., & Khajouyi-ye Mirzade, A. (2021). "Shioshenasi-ye Ezterab-e Koronavirus: Avamel-e Khatar va Mohafez dar Daneshjouyan va Karkonan-e Daneshgah-e Shahid Bahonar-e Kerman". *Ravanshenasi-ye Salamat*. No.39. pp. 85-104.
- Ryckman, R. (1999). *Nazariye-haye Shakhshiyat*. Trans Mehrdād.F. Tehrān: Ravān [in Persian]
- Saduk, B.J., Virginia, A. S., & Pedro, R. (2015). *Kholāse-ye Kāplān va Sāduk bar Asas-e DSM-5*. 2. Trans Mehdi .G. Tehrān: Sāvālān. [in Persian]
- Saedi, A., & Haji Qasemi, F. (2018). "Barresi-ye janbe-ye Ravanshenakhti-ye Shakhshiat dar "Shazde Ehtejab" Asar-e Houshang-e Golshiri va "Ma Tabqi

- Lakom" Asar-e qassan Kanfani". *Pajouheshha-ye Tatbiqi-e Zaban va adabiat-e Melal*. No.4.11. pp.37-53.
- Schultz, D. (2007). *Nazariyeha-ye Shakhsiyyat*. Ttrans Yahyā. S. M. Tehran: Arasbāran. [in Persian]
- Seyedan, M. (2007). "Naqd-e Ravanshenakhti bar Shazde Ehtejab-e Golshiri". *Oloum-e Adabi-ye Daneshkade-ye Adabiat va oloum-e Ensani-ye Daneshgah-e Qom*. No.3. pp. 57-76.
- Shafayi, M., et al. (2016). "Barresi-ye Ertebat beyn-e Ezterab-e Marg va Keyfiyat-e Zendegi dar Bimaran-e Taht-e Darman ba Hemodializ". *Hayat*. No. 4. pp. 325-338.
- smkhani-e Akbarineghad, H. et al. (2014). "Asarbakhshi-e vagheeatdarmani be shive-ye grouhi bar Ezterab-e Zanan". *Motaleat-e Ravanshenakhti*. No.10. 2. Pp. 73-87.
- Taqavi, M., & Ostvār, S. (2013). *Mabāni-e Nazari. Pajoheshi va Darmāni Ekhtelal-e Ezterab-e Ejeemae* (Roykard-e Shenākhti). Shirāz: Eram [in Persian]
- Yazdkhasti, H., & Molavi, F. (2012). "Khaneshi Lakani az Shazde Ehtejab-e Golshiri". *Adabpajouhi*. No.21. pp. 111-139.
- Zoqi, L., & Choubdari, A. (2019). "Barresi-ye Rabete-ye beyn-e Kamalgarayi va Ezterab-e Emtehan ba Motaqayyer-e Mianji-ye Zehnegahi dar Daneshjouyan". *Ravanshenasi-ye Tarbiati*. No. 51. pp. 195-210.